

Jiddisch in Nederland

Praktische en symbolische functies van een
Joodse taal

Jiddisch in Nederland

Praktische en symbolische functies van een
Joodse taal

Bachelorscriptie

van de opleiding
Culturele Antropologie en Ontwikkelingssociologie
van Universiteit Leiden,
begeleid door prof. P. ter Keurs,

door

Femke van der Werf
(1019155)

Leiden, juni 2013

'In elke taal zingt de gedachte van een volk en de ziel van een mens.'

~Johan Daisne~

Voorwoord

Na bijna drie jaar bachelor studente Culturele Antropologie en Ontwikkelingssociologie en Honours studente Sociale Wetenschappen aan Universiteit Leiden te zijn geweest, nadert het einde daarvan nu in een hoog tempo. De in die periode opgedane kennis en ervaring vormen het fundament voor deze bachelor scriptie die ik tevens heb aangegrepen om enigszins te experimenteren met mijn interesse in een antropologische kijk op taal. Naast dat de scriptie functioneert als een proeve van bekwaamheid, heb ik het schrijven ervan beschouwd als een waardevolle gelegenheid om ervaring op te bouwen met het doen van wetenschappelijk onderzoek.

Hierbij bevond ik mij in de bevoorrechte positie om prof. Pieter ter Keurs als begeleider te mogen hebben. Ik ben hem zeer erkentelijk voor de tijd die hij voor mij heeft vrijgemaakt en de verhelderende feedback die ik van hem heb mogen ontvangen. Tevens voor het delen van zijn rijke ervaring en kennis met mij wil ik aan hem bij deze mijn dank uitspreken. Voor het mij voorzien van deze begeleider, het prettige overleg over enkele praktische aangelegenheden en het in goede banen leiden van het scriptieproces wil ik daarnaast de coördinatrice van de bachelor scriptie, dr. Tessa Minter, vanaf deze plaats hartelijk bedanken.

Femke M. van der Werf

Leiden, juni 2013

Inhoud

Inleiding	13
1. Theoretisch kader	16
1.1 Disciplinaire invalshoek.....	16
1.2 Domeinanalyse	16
1.3 Heritage Language	17
1.4 Taal en identiteit.....	18
1.4.1 Practice	18
1.4.2 Indexicaliteit.....	20
1.4.3 Ideologie	20
1.4.4 Performance.....	21
2. Operationalisatie & methoden	22
2.1 Methoden	22
2.2 ‘Het Jiddisch’	23
2.2 Praktische en symbolische functies.....	23
2.3 Functies van een taal en bijbehorende factoren.....	24
2.3.1 Verband factoren en functies	25
3. Gemeenschappen	27
3.1 Seculiere en ‘Middle Range’ Joden	27
3.2 Haredim.....	28
3.3 Online netwerken	30
4. Literatuur	32
4.1 Tijdschriften en kranten.....	32
4.2 Thema’s	33
4.3 Auteurs.....	34
4.4 Publiek	35
5. Festivals	37
5.1 Aankondiging	37
5.2 Communicatie tussen festivalgangers	38

5.3 Muziek en theater	39
5.4 Souvenirs	40
5.5 Jiddische les	40
6. Jiddisch in Nederland	42
6.1 Populatie Joden in Nederland.....	42
6.2 Instituties en organisaties	44
7. Analyse & synthese.....	47
7.1 Praktische functies.....	47
7.2 Symbolische functies	49
Conclusie.....	51
Referenties	53

Bijlage A – Woordenlijst

Bijlage B – Aankondigingen festivals

Lijst met tabellen & afbeeldingen

Tabellen

Tabel 2.1	Factoren met betrekking tot taalbehoud en –verlies
Tabel 3.1	Divergentie met betrekking tot de rol van het Jiddisch

Afbeeldingen

Afbeelding 5.1	Aankondiging <i>Montréal International Yiddish Theatre Festival</i>
Afbeelding 5.2	Mok 'Jammie'
Afbeelding B1	Aankondiging <i>Montréal International Yiddish Theatre Festival</i>
Afbeelding B2	Aankondiging <i>Ashkenaz Festival</i>
Afbeelding B3	Aankondiging <i>Yidish-Vokh</i>
Afbeelding B4	Aankondiging <i>KlezCalifornia Yiddish Festival</i>
Afbeelding B5	Aankondiging <i>Yiddish Food Festival</i>
Afbeelding B6	Aankondiging <i>Yiddish-Fest</i>
Afbeelding B7	Aankondiging <i>Jiddisch Festival</i>

Inleiding

Dat Nederland twee rijkstalen heeft, Nederlands en Fries, zal voor velen geen grote verrassing zijn. Dat Nederland daarnaast echter nog vier talen officieel erkend heeft, is voor de meeste lezers vermoedelijk onbekend. Het betreft hier de talen Nedersaksisch, Limburgs, Jiddisch en Sinti-Romanes.¹ Hiermee heeft Nederland een relatief bijzondere positie binnen Europa – alleen Spanje telt een nationale dan wel regionale taal meer – en lijkt het een belangrijke bijdrage te leveren aan ‘het bouwen van een Europa gebaseerd op principes van democratie en culturele diversiteit binnen een kader van nationale soevereiniteit en territoriale integriteit’ (Raad van Europa 1992).² Het beschermen van historische, regionale of minderheidstalen van Europa, al dan niet met uitsterven bedreigd wordend, levert namelijk een bijdrage aan het behoud en de ontwikkeling van culturele rijkdom en tradities (ibid.).

Tegelijkertijd ligt er in Nederland de afgelopen jaren een relatief sterke nadruk op het belang van ‘de Nederlandse identiteit’. Zo noemde PVV-leider Geert Wilders de uitspraak van prinses Máxima dat ‘de Nederlandse identiteit’ niet bestaat ‘prietpraat’ (Elsevier 25-09-2007) en wilde hij in de Nederlandse Grondwet opnemen dat de dominante cultuur van Nederland de joods-christelijke en humanistische cultuur is (Elsevier 21-03-2006). Dergelijke uitspraken en visies van Wilders, die met de PVV 24 zetels in 2010 en 15 zetels in 2012 in de Tweede Kamer behaalde, lijken op gespannen voet te staan met het streven van de Raad van Europa (1992) om culturele diversiteit binnen een kader van nationale soevereiniteit en territoriale integriteit creëren.³

Onderzoeken welke functies een taal van een groep, als bijdrager aan de ontwikkeling van culturele rijkdom en tradities (Raad van Europa 1992), in een dergelijke context heeft, is interessant. In tevens het kader van ‘de ontwikkeling van een transnationaal burgerschap en een transnationale identiteit’ in Europa (Vonken 2006: 8) lijkt de Joodse, door Nederland erkende Jiddische taal zich hier uitstekend voor te lenen.⁴ Joden vormen immers een wereldwijd verspreide groep die, gezien Wilders nadruk op een joods-christelijke identiteit, in Nederland niet meer tot een zogenaamde minderheidsgroep lijken te behoren.⁵

¹ Rijksoverheid (2012) *Talen in Nederland*, 4 februari 2013, <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/erkende-talen/talen-in-nederland>.

² Summer Institute of Linguistics (2009) *Ethnologue Country Index* http://www.ethnologue.com/country_index.asp?place=Europe, 4 februari 2013.

Een complexiteit bij het tellen vormt het onderscheid tussen talen en dialecten. Zo wordt in de *Ethnologue* weergegeven dat Nederland maar liefst dertien nationale of officiële talen kent, maar een vergelijking met de website van de Rijksoverheid toont dat daarbij diverse dialecten zijn meegerekend.

³ Kiesraad (2011) *Verkiezingsuitslagen Tweede Kamer 1918 – Heden*, 19 februari 2013, <http://www.verkiezingsuitslagen.nl/Na1918/Verkiezingsuitslagen.aspx?VerkiezingsTypeId=1>.

⁴ Aangezien talen dikwijls verbonden zijn aan bepaalde natiestaten en de inwoners ervan, kies ik er in deze scriptie voor om Joden hoofdzakelijk als een etnische groep te zien en dus om het woord Joden met een hoofdletter te schrijven. Wanneer er echter nadrukkelijk sprake is van Joden als religieuze groep, dan zal ik ervoor kiezen om ‘joden’, geheel met kleine letters, te schrijven.

⁵ Partij voor de Vrijheid (2006) *Klare Wijn*, 28 mei 2013, http://www.pvv.nl/index.php?option=com_content&task=view&id=706.

Het ontstaan van de Joodse gemeenschap in Nederland voert terug naar het einde van de zestiende eeuw toen Sefardim*, Joden uit Spanje en Portugal, zich vestigden in Amsterdam.⁶ Een halve eeuw later arriveerden vervolgens de Hoogduitse Joden of Ashkenazim*, Joden uit Midden- en Oost-Europa. In cultureel opzicht verschilden zij sterk van hun broeders. Zo waren zij veel armer en spraken ze een andere taal, namelijk het Jiddisch. Desondanks konden ze op steun van de Joden uit Spanje en Portugal rekenen en de buitenwereld beschouwde de Sefardim en Ashkenazim als één Joodse gemeenschap. Hoewel de Ashkenazim ook in provinciale delen van Nederland hebben geleefd, heeft het grootste deel van de Joodse bevolking in Nederland altijd in Amsterdam gewoond. Welke functies de Jiddische taal in de Nederlandse context heeft, is de vraag waarop in deze scriptie gehoopt wordt een antwoord te geven.

Naast de geschetste belangen van deze vraag in het kader van één van de doelen van de Raad van Europa, is deze vraag maatschappelijk gezien relevant aangezien het Jiddisch als *'definitely endangered'* staat aangeduid op de lijst met bedreigde talen van UNESCO.⁷ Hoe deze status van de taal mogelijk door de Joodse gemeenschap in een door Wilders als *'joods-christelijk en humanistisch'* (Elsevier 21-03-2006; eigen nadruk) benoemd Nederland wordt ervaren, zal in dit onderzoek worden belicht.⁸

Het wetenschappelijke belang van de geformuleerde hoofdvraag bestaat uit twee delen. Allereerst heeft veel onderzoek naar de relatie tussen taal en identiteit zich tot op heden veelal gericht op een aan geografische grenzen gebonden identiteit (dikwijls die van een natie). In dit onderzoek wordt echter geprobeerd een licht te schijnen op de mogelijke functie van een taal als identiteitsmarker van een wereldwijd verspreide gemeenschap. Ten tweede is er tot op heden relatief weinig onderzoek verricht naar het Jiddisch in Nederland. Bij het project 'Jiddisch in Nederland' van het Menasseh Ben Israel Instituut is inmiddels een begin gemaakt met onderzoek naar Jiddisch in Nederland, maar dit lijkt meer vanuit de taal- en geschiedkundige hoek te zijn gebeurd dan vanuit de antropologische hoek.⁹ Met deze scriptie wil ik een bijdrage proberen te leveren aan dit laatste.

In het eerste hoofdstuk zal voor dit onderzoek een theoretisch kader worden geschetst. Hierin komen diverse theorieën over de relatie tussen taal en samenleving aan bod waaronder de domeinanalyse van Fishman en vier door Bucholtz & Hall onderscheiden processen wat betreft taal en identiteit. De operationalisatie van deze theorieën staat in hoofdstuk twee beschreven. Hierbij zijn het kunstmatige onderscheid tussen praktische en symbolische functies van een taal en op deze functies van invloed zijnde factoren van belang. In hoofdstuk drie tot en met vijf komen vervolgens drie grote domeinen aan bod waarin het Jiddisch een zekere rol speelt, te weten diverse Joodse gemeenschappen,

⁶ Joods Historisch Museum (2010) *Vierhonderd Jaar Joden in Nederland*, 6 april 2013, <http://www.jhm.nl/cultuur-en-geschiedenis/nederland/inleiding>.

Bijlage A bevat een korte woordenlijst met de uitleg van in deze scriptie gebruikte Jiddische en Hebreeuwse begrippen. De eerste keer dat ze voorkomen in de lopende tekst zijn ze gemarkeerd met een asterisk.

⁷ UNESCO (2013) *UNESCO Interactive Atlas of the World's Languages in Danger*, 31 januari 2013, <http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/index.php>.

⁸ Partij voor de Vrijheid (2006) *Klare Wijn*, 28 mei 2013, http://www.pvv.nl/index.php?option=com_content&task=view&id=706.

⁹ Menasseh Ben Israel Institute (2012) *Yiddish in the Netherlands. An Expression of Ashkenazic Culture* <http://www.mbi.nl/?linkid=3>, 31 januari 2013.

literatuur en festivals. In hoofdstuk zes wordt deze kennis aangevuld met informatie over de situatie van het Jiddisch in Nederland op deze gebieden. Tot slot zijn in hoofdstuk zeven alle eerder beschreven zaken samengebracht in de analyse en synthese, en vindt in de conclusie de beantwoording van de gestelde vragen nog eens kort plaats.

1. Theoretisch kader

Linguïstiek, sociolinguïstiek, psycholinguïstiek, linguïstische antropologie en etnolinguïstiek: het is zomaar een scala aan verschillende wetenschappelijke disciplines van waaruit het verschijnsel taal bestudeerd is en bestudeerd wordt. Na een positionering van dit onderzoek binnen dergelijke disciplines zullen in dit hoofdstuk de belangrijkste theoretische concepten wat betreft het gebruik van taal en de relatie tussen taal en identiteit voor dit onderzoek besproken worden: domeinen, *heritage language*, *imagined community*, *practice*, indexicaliteit, ideologie en performance.

1.1 Disciplinaire invalshoek

Linguïstiek kan worden gedefinieerd als de wetenschappelijke bestudering van taal (Lyons 1968: 1). Hierbinnen zijn echter nog vele invalshoeken mogelijk. Zo beschouwt Chomsky (1979) taal als een abstract, cognitief, universeel systeem dat onafhankelijk van de sociale en culturele context te onderzoeken is. Hymes (1977) pleit er daarentegen voor dat taal niet los te beschouwen is van context. Een discipline waarbij taal en context in relatie tot elkaar onderzocht worden, is linguïstische antropologie. De basisassumptie van deze discipline – om de betekenis van *linguïstische berichten* te begrijpen is kennis van de context waarin deze geproduceerd en geïnterpreteerd worden noodzakelijk (Duranti 2009: 31; eigen nadruk) – is voor dit onderzoek echter nog te veel gefocust op de talige boodschap zelf. Dit geldt eveneens voor sociolinguïstiek waarbij onder andere uitspraak van taal en woordkeuze in verband worden gebracht met sociale categorieën als gender, ras en status (Van Herk 2012: 3). Wat dat betreft is de invalshoek ‘sociologie van taal’ toepasselijker dan bijvoorbeeld sociolinguïstiek: ‘*the study of society in relation to language* in plaats van de *the study of language in relation to society*’ (Hudson 1996: 4). Binnen deze discipline is het, zelfs zonder kennis van de vocabulaire en grammatica van de betreffende taal, mogelijk om functies van een taal als geheel voor een groep te onderzoeken op zowel praktisch als symbolisch vlak. De sociologie van taal vormt dan ook de belangrijkste benadering van taal in deze scriptie.

1.2 Domeinanalyse

Een bekende naam op het gebied van de sociologie van taal is Joshua Fishman (1926-). Een relatief praktische benadering van het veld is zijn domeinanalyse, die geïnspireerd is op eerder werk van Schmidt-Rohr (Haberland 2005) en waarmee gepoogd wordt inzicht te krijgen in de sociaal-culturele context van taalkeuze (Fishman 1965a: 81). Domeinen zijn ‘*total interactional contexts of communication*’ (Yu 2005: 14) zoals familie, buurt, school, kerk en pers (Fishman 1965b: 67 & Schmidt-Rohr in Haberland 2005: 229). De achterliggende gedachtegang van de analyse weerspiegelt de titel van het artikel van Fishman over deze benadering duidelijk: *who speaks what language to*

whom and when (1965a). De keuze voor het gebruik van een taal – weinig mensen zijn tegenwoordig nog eentalig – is volgens deze benadering dus onder andere afhankelijk van de persoon die spreekt, de persoon of personen tegen wie gesproken wordt en wanneer het gesprek plaatsvindt. Tevens is het van belang om het doel en het onderwerp van de conversatie in acht te nemen (ibid.).

Deze domeinanalyse vindt haar toepassing in meertalige situaties binnen een groep: wanneer alle interacterende personen taal A en taal B goed beheersen, wanneer spreekt iemand dan taal A en wanneer taal B (op. cit.: 67)? Hierbij is de ene taal een zo genoemde ‘hoge variëteit’, de taal die in formele situaties gebruikt wordt, en de andere taal een zo genoemde ‘lage variëteit’, de taal die onder bijvoorbeeld vrienden gesproken wordt (Van Herk 2012: 128). Een voorbeeld hiervan is het Hoogduits als hoge variëteit en het Zwitsers dialect als lage variëteit in Zwitserland.

In tegenstelling tot deze beschreven toepassing, draait het in dit onderzoek niet om welke van meerdere talen in welke domeinen gesproken wordt, maar om in welke domeinen een bepaalde taal, het Jiddisch, gebruikt wordt. De keuze voor het woord ‘gebruikt’ in plaats van ‘gesproken’ is in dit geval bewust gemaakt. Een taal kent namelijk meerdere vormen van gebruik naast spreken. Ook schrijven en zingen zijn bijvoorbeeld mogelijke vormen van gebruik van een taal die in acht genomen dienen te worden. Bovendien is het noodzakelijk er rekening mee te houden dat niet alle gebruikers van het Jiddisch de taal ‘goed beheersen’ zoals in de domeinanalyse wordt verondersteld.

1.3 Heritage Language

Een vraag die in een context waar meerdere talen gebruikt worden oprijst, is welke waarden mensen hechten aan bepaalde talen. Indien een taal puur als communicatiemiddel zou dienen, zou het immers voor iedereen voldoende zijn om in de gehele wereld slechts één taal te gebruiken. Dat dit niet het geval is en dat er verwoede pogingen gedaan worden om het uitsterven van talen zoveel mogelijk te voorkomen, geeft aan dat er meerdere zaken een rol moeten spelen.

Een concept dat hier betrekking op heeft, is ‘*heritage language*’. Eén van de definities hiervan in de context van de Verenigde Staten luidt als volgt: ‘*a language of personal relevance other than English*’ (Fishman in Van Deusen-Schol 2009: 216). Aan deze definitie kleven twee nadelen. Ten eerste is zij relatief abstract: wat wordt er concreet bedoeld met ‘persoonlijke relevantie’? Ten tweede is zij alleen geldig in een context waarin Engels de dominante taal is. Dit laatste is relatief eenvoudig op te lossen door *heritage language* als volgt te definiëren: een taal met een persoonlijke relevantie anders dan de nationale of dominante taal van een land. Hoewel deze definitie relatief abstract blijft, geeft zij aan dat een *heritage language* blijkbaar een bepaalde waarde heeft waardoor mensen haar naast in ieder geval de nationale taal van een land gebruiken. De taal kan betrekking hebben op koloniale, inheemse en immigrantentalen (Fishman in Van Deusen-Schol 2009: 212).

Het deel van de definitie ‘anders dan de dominante of nationale taal van een land’ impliceert dat het benoemen van een taal als *heritage language* afhankelijk is van de context. Het volgende voorbeeld illustreert dit: in de Verenigde Staten is Spaans een *heritage language*, terwijl het tegelijkertijd één van de belangrijkste wereldtalen is (Van Deusen-Schol 2009). Naast kritiek van Van Deusen-Schol (2009: 216) op deze sociale constructie van een *heritage language*, uiten onder andere

Baker en Jones de kritiek dat de term zich meer focust op het verleden dan op de toekomst en meer op tradities dan op het heden (in Van Deusen-Schol 2009: 16). Dit brengt als gevaar met zich mee dat een taal geassocieerd wordt met 'oude culturen, oude tradities en 'primitieve tijden'' (ibid.).

Naast dat er bij een dergelijke definiëring aandacht is voor sociaal-politieke factoren, kijkt onder andere Valdés (2001) naar zo genoemde '*heritage language learners*'. Valdés definieert van hen drie kenmerken in evenals Fishman (in Van Deusen-Schol 2009) een Engelstalige context (2001: 2). Vertaald naar een algemeen perspectief zijn de kenmerken als volgt: 1. *Heritage language learners* zijn opgegroeid in een huis waar een niet-dominante taal wordt gesproken; 2. Ze spreken of begrijpen de *heritage language* en 3. Ze zijn in zekere mate tweetalig in de dominante taal en de *heritage language*. Deze kenmerken lijken me echter tevens geldig voor mensen die de taal reeds gebruiken en niet alleen voor mensen die de taal door middel van onderwijs aan het leren zijn.¹⁰ Op basis hiervan zou er dus ook gesproken kunnen worden van *heritage language users*. Wanneer de context specifiek educatie betreft, zal ik echter de term *heritage language learners* blijven gebruiken.

1.4 Taal en identiteit

Een invulling die dikwijls aan de door Fishman genoemde 'persoonlijke relevantie' van een *heritage language* wordt gegeven heeft betrekking op identiteit. De meerderheid van (volwassen) *heritage language learners* noemt 'culturele/sociale identiteit' als de belangrijkste reden om een *heritage language* te leren; 'de identificatie met de intrinsieke culturele, affectieve en esthetische waarden van een taal' dient als belangrijke motivatie (He in Lo-Philip 2010: 292). Hoewel de bevinding dat identiteit een belangrijke motivatie vormt om een *heritage language* te leren relevant is, is de vraag tevens hoe belangrijk een taal is als identiteitsmarker. Bucholtz & Hall zeggen hierover het volgende: '*among the many symbolic resources available for the cultural production of identity, language is the most flexible and pervasive*' (2004: 369). Tevens presenteren zij vier aan elkaar gerelateerde en overlappende processen die relevant zijn bij het bestuderen van de relatie tussen taal en identiteit vanuit antropologisch perspectief: *practice*, indexicaliteit, ideologie en performance. Hoewel hun benadering grotendeels vanuit de linguïstische antropologie is, waarin de focus meer op de specifieke linguïstische structuren ligt, lijkt het door hen geschetste kader mij tevens bruikbaar voor dit onderzoek waarbij de focus ligt op een taal als geheel. In het onderstaande zullen de vier processen één voor één nader beschouwd worden.

1.4.1 Practice

Onder *practice* verstaan Bucholtz & Hall de sociale activiteiten die deel uitmaken van het dagelijks leven (2004: 377). Volgens Bourdieu, die *practice* definieert als zichtbaar, 'objectief', sociaal fenomeen dat niet geheel bewust plaatsvindt in tijd en ruimte (Jenkins 1992: 69-70), behoort hiertoe ook het

¹⁰ Dat Valdés zich op deze groep focust is niet geheel verwonderlijk, aangezien zij gespecialiseerd is op het gebied van educatie (Stanford University (2013) *Valdes, Guadalupe*, 11 juni 2013, <https://ed.stanford.edu/faculty/gvaldes>.)

verschijnsel taal (Bucholtz & Hall 2004: 377). Het onbewust plaatsvinden wordt gedeeltelijk veroorzaakt doordat mensen een *'integral part of their circumstances'* zijn, waarin ze een set praktische, culturele competenties verwerven (Jenkins 1992: 70). Hiertoe behoort onder andere een sociale identiteit: de positie die iemand inneemt in een sociaal veld (ibid.). Kenmerkend voor een sociaal veld is de strijd die erin plaatsvindt tussen mensen en/of instituties over bronnen en de toegang ertoe (op. cit.: 84). Ook taal, als linguïstisch kapitaal, kan dienen als mogelijkheid om ergens toegang tot te krijgen. Een talige interactie kan namelijk leiden tot zekere materiële of symbolische winsten (Bourdieu 1991: 66). Dit impliceert dat talige interactie tevens een economische uitwisseling is waarbij symbolische machtsrelaties een rol spelen (ibid.). Wanneer iemand zowel Engels als Frans spreekt, is de kans bijvoorbeeld groter dat hij of zij aangenomen wordt bij UNESCO dan wanneer de persoon slechts één van deze twee talen beheerst.

In het kader van *heritage languages* heeft Wang het concept symbolisch kapitaal van Bourdieu uitgebreid met de volgende drie soorten kapitaal, die mijns inziens niet onafhankelijk van elkaar te beschouwen zijn: individueel menselijk kapitaal, familie cultureel kapitaal en gemeenschap sociaal kapitaal (in Lo-Philip 2009). Met individueel menselijk kapitaal wordt onder andere bedoeld op educatie, intelligentie, training en ervaringen van personen. Familie cultureel kapitaal heeft betrekking op groepsidentificatie. Het overdragen van een taal naar de volgende generatie valt hier bijvoorbeeld onder. Gemeenschap sociaal kapitaal verwijst tot slot naar de sociale netwerken en banden die mensen hebben.

1.4.1.1 Gemeenschappen

Verschillende sociale netwerken kunnen gezamenlijk zo genoemde *'communities of practice'* vormen. Deze zijn te definiëren als 'sociale groepen waarin bepaalde praktijken verwacht worden' (Bucholtz & Hall 2004: 378; eigen vertaling). Een voorbeeld van een dergelijke groep is een orkest dat iedere week samenkomt om te repeteren.

Een vraag die zich wat betreft dergelijke gemeenschappen voordoet, is hoe sterk de daadwerkelijke onderlinge sociale banden zijn: hoe vaak zien, horen en/of spreken de leden elkaar? In het geval van een natie spreekt Anderson van een *'imagined political community'* (1991: 6; eigen nadruk). Hij legt uit dat de gemeenschap een verbeelde gemeenschap is omdat 'de leden van zelfs de kleinste natie nooit hun meeste medeleden zullen kennen, ontmoeten, of van hen zullen horen; toch leeft in de gedachten van ieder het beeld van hun gemeenschap' (ibid.; eigen vertaling).

In sommige gevallen staan talen aan de basis van een dergelijke gemeenschap (Anderson 1991: 15). Zo maakte het Latijn een christelijke gemeenschap voorstelbaar (ibid.). Desondanks speelt taal bij een dergelijke creatie niet als enige een rol: iemand kan het volste bewustzijn hebben van het delen van een taal, religie, gewoonten en tradities met anderen zonder de verwachting te hebben deze anderen ooit te zullen treffen (op. cit.: 188). Later heeft de ontwikkeling van druktechnieken in combinatie met het kapitalisme en de bestaande diversiteit aan talen het ontstaan van verschillende *imagined communities* bevordert die de basis vormen van huidige naties of zelfs natiestaten (op. cit.: 46). Op het niveau van natiestaten is een omgekeerde gedachtegang echter eveneens mogelijk. De

genoemde technologische ontwikkeling kan namelijk tevens gezorgd hebben voor een grotere verspreiding van minderheidstalen waardoor er mogelijk juist meer diversiteit dan eenheid is ontstaan binnen de grenzen van een natiestaat. Gemeenschapsvorming vindt dikwijls echter niet enkel plaats door taal. Gemeenschappen die wel alleen door taal gestalte krijgen, zijn volgens Anderson gemeenschappen die ontstaan tijdens het zingen van een volkslied of het voordragen van poëzie (1991: 145). Het lijkt mij echter waarschijnlijk dat de ritmes van de teksten hierbij eveneens een belangrijke rol spelen. Desondanks toont het voorgaande een duidelijk verband tussen taal als sociale praktijk en identiteit.

1.4.2 Indexicaliteit

Indexicaliteit is 'de semiotische werking van juxtapositie, waarbij een entiteit of activiteit verwijst naar een andere' (Bucholtz & Hall 2004: 378; eigen vertaling). Deze werking is vergelijkbaar met De Saussures notie van een teken. Een teken bestaat namelijk uit twee delen: een *signifier* en een *signified* (Appelrouth & Edles 2008: 635). Een *signifier* is een 'diep ingeprente representatie van een *signified*'; een *signified* is een 'idee, object, geloof, concept, gevoel of ervaring die iemand [met behulp van de *signifier*] wenst uit te drukken' (ibid.; eigen vertaling). Wanneer een *signifier* bijvoorbeeld het woord 'boom' is, dan kan de bijbehorende *signified* het object boom zijn.

In de sociolinguïstiek vindt het concept indexicaliteit dikwijls zijn toepassing in het verband tussen taal en identiteit. Zo beschrijft Ochs een 'vrouwentaal' in Japan die gekenmerkt wordt door bepaalde zinseinden (in Bucholtz & Hall 2004). Hoewel deze zinseinden te maken hebben met een houding die een spreker aanneemt, worden dergelijke zinseinden geassocieerd met vrouwen, omdat die deze houding relatief vaak aannemen.

Uit dit voorbeeld komt één belangrijk gevaar naar voren waarmee bij indexicaliteit rekening gehouden dient te worden: stereotypering. Zo worden de Japanse vrouwen op basis van hun taal als preuts beschouwd (Bucholtz & Hall 2004). Ook dialecten in Nederland brengen dikwijls stereotyperingen als 'boers' of 'stads' met zich mee.

Daarnaast toont het voorbeeld dat er im- of expliciet altijd sprake is van een vergelijking, bijvoorbeeld tussen de 'pure vorm' van een taal en 'een affreksel' ervan. Hoewel de focus in deze beschreven theorie ligt op bepaalde linguïstische structuren binnen een taal die een semiotische werking hebben, wil ik het indexicaliteitsprincipe uitbreiden naar de indexicaliteit die een taal als geheel mogelijk heeft ten opzichte van één of meerdere andere talen.

1.4.3 Ideologie

Het derde proces dat Bucholtz & Hall (2004) aandragen bij het analyseren van het verband tussen taal en identiteit is ideologie, ofwel sociaal-politieke betekenis. Hoewel het slechts op de achtergrond een rol speelt, is het essentieel voor het bestaan van de genoemde relatie. Er zijn twee manieren om een ideologie tot uitdrukking te brengen in een taal. Allereerst bestaat er de mogelijkheid om woorden of andere linguïstische structuren uit een taal te verwijderen (niet meer te gebruiken) die niet stroken met

de ideologie. Daarnaast bestaat er de mogelijkheid om bepaalde linguïstische kenmerken tot 'iconen' te maken die representatief zijn voor een specifieke groep (Irvine & Gal in Bucholtz & Hall 2004: 380). In dit geval wil ik opties voor iconen uit proberen te breiden naar talen als geheel: welke sociaal-politieke betekenis heeft een taal eventueel?

1.4.4 Performance

Waar het uitvoeren van sociale praktijken relatief onbewust plaatsvindt, is een performance een erg bewuste uitvoering van een sociale praktijk (Bucholtz & Hall 2004: 380). De term 'performance' is afkomstig uit de theaterwereld en verwijst naar een 'optreden / voorstelling van een kunstenaar'.¹¹ Desondanks is de term ook goed toepasbaar op dagelijkse interacties van mensen. Dit toont Goffman (1991) bijvoorbeeld in zijn boek *The Presentation of Self in Everyday Life* waarin hij face-to-face interacties beschrijft als opvoeringen waarbij mensen rollen aannemen en '*presentations of self*' geven.

Bij performances is er dikwijls sprake van '*stylization*' (Bucholtz & Hall 2004: 381). *Stylization* betreft 'het accentueren en overdrijven van ideologische associaties' die ten grondslag liggen aan de performance (ibid.). Dikwijls wordt hiermee gepoogd gemarginaliseerde identiteiten onder de aandacht te brengen. Dit maakt dat *performances* een belangrijke politieke component hebben. Een voorbeeld hiervan zijn de performances van Afrikaans Amerikaanse *drag queens* die met onder andere hun kleding en 'vrouwentaal' ideologieën wat betreft seksualiteit, ras en klasse aan de kaak stellen (Barrett in Bucholtz & Hall 2004).

¹¹ Van Dale Lexicografie B.V. (2013) *Betekenis 'Performance'*, 8 juni 2013, <http://www.vandale.nl/opzoeken?pattern=performance&lang=nn>.

2. Operationalisatie & methoden

Een taal kan verschillende functies vervullen en zeker niet altijd als een neutraal communicatiemiddel om gedachten en gevoelens mee uit te drukken, beschouwd worden. Als dit laatste namelijk de enige functie van een taal zou zijn, dan hadden er niet meerdere talen hoeven bestaan en dan hadden personen niet meerdere talen gesproken omdat dat praktisch gezien onnodig zou zijn (Dorian 2011: 461). Ook pogingen tot het beschermen van met uitsterven bedreigde talen bevestigen een dergelijke gedachtegang. Tegelijkertijd geeft het met uitsterven bedreigd worden mogelijk aan dat bepaalde functies van een specifieke taal juist niet meer zo belangrijk zijn. In een dergelijke context rijst de vraag op wat die andere, meer of minder relevante, functies van een dergelijke taal precies zijn. Voor bijvoorbeeld het Jiddisch in Nederland is dit interessant omdat Nederland één van de twee landen in van Europa is waar deze met uitsterven bedreigde taal een erkende status als regionale taal heeft (Van Oostendorp 2007).¹² De hoofdvraag waartoe deze context leidt, luidt als volgt: 'Welke functies vervult het Jiddisch in Nederland?' Om deze vraag te kunnen beantwoorden, zijn de volgende deelvragen opgesteld:

- Welke praktische functies heeft het Jiddisch vanaf 1881 gehad?¹³
- Welke symbolische functies heeft het Jiddisch vanaf 1881 gehad?
- Welke hoofdzakelijk sociaal-culturele en politieke factoren hebben een rol gespeeld bij deze functies van het Jiddisch?
- Hoe is het tegenwoordig in Nederland gesteld met dergelijke factoren?

2.1 Methodes

Door middel van een literatuurstudie en een 'webstudie' heb ik geprobeerd deze vragen te beantwoorden. Allereerst heeft de bestudering van zowel relatief theoretische als relatief toepassingsgerichte wetenschappelijke literatuur mij inzicht gegeven in welke zaken er in het onderzoeksveld en op het gebied van het Jiddisch spelen. Op basis hiervan heb ik de keuze gemaakt voor de drie geanalyseerde cases. Gezien het gebleken gebruik van het internet bij verschillende functies, heb ik de literatuur aangevuld met enkele informatie van het web over wat er zich daar zoal afspeelt: de 'webstudie'. Tevens heb ik over de situatie van het Jiddisch in Nederland diverse webbronnen geanalyseerd. Hoewel deze van een andere aard zijn dan de wetenschappelijke literatuur, beschouw ik ze als gewenste, concrete aanvullingen op de wetenschappelijke literatuur. Ze geven namelijk een goede indicatie van de situatie in Nederland die op basis hiervan in verband gebracht kon worden met de eerdere observaties uit de besproken theorieën en cases.

¹² Het andere Europese land dat het Jiddisch ook erkend heeft, is Zweden (Van Oostendorp 2007).

¹³ In 1881 vond de eerste massa-immigratie van Joden uit Oost-Europa plaats ten gevolge van pogroms (YIVO (2010) *Pogroms*, 31 januari 2013, <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Pogroms>).

Alvorens uiteindelijk over te gaan op de beantwoording van de gestelde vragen, zullen in dit hoofdstuk de meest relevante concepten uit de bovenstaande vragen geoperationaliseerd worden. Na een introductie op het Jiddisch betreffen dit respectievelijk functies van een taal en hierop van invloed zijnde factoren.

2.2 'Het Jiddisch'

Jiddisch is een taal die meer dan duizend jaar geleden ontstaan is binnen een kleine Joodse gemeenschap in het Rijn- en Moezelgebied (Weinreich 2008: 1-2). Deze gemeenschap van Joden wordt *Ashkenaz* genoemd, naar de Hebreeuwse benaming voor Duitsland (op. cit.: 3; Harshav 1990: 5). Het Jiddisch moet in die tijd een veelal gesproken taal geweest zijn, waar weinig tot niets over bekend is (Harshav 1990: 5). Na deze vroege fase van het Jiddisch zijn de volgende drie opeenvolgende fasen van de taal te onderscheiden: *old Yiddish*, van 1250 tot 1500; *middle Yiddish*, van 1500-1750, en *modern Yiddish*, van 1750 tot heden (Weinreich 2008: 9). Gedurende de eeuwen verspreidden de *Ashkenazim* zich en in de zeventiende en achttiende eeuw bevond het merendeel ervan zich niet meer in centraal-, maar in Oost-Europa (op. cit.: 3).

In combinatie met het open karakter van het Jiddisch (Harshav 1990: 61) heeft dit ertoe geleid dat het Jiddisch vele verschillende elementen van diverse talen in zich heeft. Het is een echte fusietaal (Weinreich 2008: 29). De talen die de belangrijkste componenten van het Jiddisch vormen, zijn het Hebreeuws, Loetz, Duits en Slavisch (op. cit.: 29). Hoewel de taal in de eerste fasen van haar bestaan nog geen aparte benaming had – dikwijls verwezen Joden er met *Loshn Askenaz** (taal van de Ashkenazim) of *taytsh** (Hebreeuws voor Duits) naar – maakt de uiteindelijke benaming, Jiddisch, duidelijk dat er in de loop der tijd een bewustzijn is ontstaan van het unieke karakter van de taal ten opzichte van bijvoorbeeld het Duits (op. cit.: 315).

Desondanks waren er gezien de spreiding van Joden door Europa ook zeker verschillende dialecten van het Jiddisch te onderscheiden (op. cit.: 14). Relevant hierbij in het kader van dit onderzoek is het dat de oorspronkelijk Westerse gebieden langzaam wegdreven van het Jiddisch. Slechts in enkele landen, waaronder Nederland, overleefden overblijfselen van het Westerse Jiddisch in ieder geval tot in de 20^e eeuw (Fishman 1965b: 3; Harshav 1990: 29). In hoeverre het hedendaagse Jiddisch in Nederland Westers Jiddisch betreft, is onbekend, maar dat er in ieder geval meerdere varianten van het Jiddisch hebben bestaan, is noodzakelijk om bij dit onderzoek in acht te nemen.

2.2 Praktische en symbolische functies

Zoals uit het theoretisch kader impliciet naar voren gekomen is, kan een taal verschillende functies vervullen. Zo is taal een belangrijk middel voor mensen om boodschappen in over te dragen op bijvoorbeeld mondelinge of schriftelijke wijze. Als een dergelijk concreet gebruik van taal wil ik de door Bucholtz & Hall (2004) besproken begrippen *practice* en *performance* operationaliseren. Tezamen vormen ze de zo genoemde 'praktische functies' van een taal.

Hierbij dient erkend te worden dat praktische functies van een taal niet geheel onafhankelijk van 'symbolische functies' van een taal staan (ibid.). Met de term 'symbolische functies' duid ik de

door Bucholtz & Hall (2004) beschreven processen indexicaliteit en ideologie gezamenlijk aan. Tot deze processen behoren onder andere het uitdrukking geven aan een bepaalde ideologie, het uiten van een bepaalde identiteit en het verbeelden van een bepaalde gemeenschap. Tevens het gebruiken van een specifieke taal, welke precies is afhankelijk van de context en/of het domein waarin iemand zich bevindt, als basis voor economisch en sociaal kapitaal kan hierbij een rol spelen.

2.3 Functies van een taal en bijbehorende factoren

Of een taal functies zoals hierboven beschreven zijn daadwerkelijk vervuld, is afhankelijk van diverse factoren. Factoren die bijdragen aan het hebben van een bepaalde functie van een taal, zijn vergelijkbaar met factoren die bijdragen aan het verlies of juist het behoud ervan. Deze laatste zeggen immers iets over de eventuele verandering die plaatsvindt met betrekking tot of een taal überhaupt nog een functie heeft. Conklin & Lourie (in Baker 2001: 60-62) hebben van deze factoren een overzicht gemaakt waarin zowel politieke, demografische, sociale, culturele als linguïstische factoren te onderscheiden zijn. Tabel 2.1 betreft een bewerkte versie hiervan.

Tabel 2.1 Factoren met betrekking tot taalbehoud en –verlies (Conklin & Lourie in Baker 2001: 60-62)

A. Politieke, sociale en demografische factoren	B. Culturele factoren	C. Linguïstische factoren
1. Concentratie van sprekers (hoog→TB, laag→TV)*	1. Moedertaalinstituties (aanwezig→TB, afwezig→TV)	1. Standaardisatie (wel→TB, niet→TV)
2. Hoe lang migratie geleden (lang→TV, kort→TB) Stabiliteit migratie (stabiel→TV, instabiel→TB)	2. Culturele en religieuze ceremonieën (wel→TB, niet→TV)	2. Gemakkelijk en goedkoop te reproduceren alfabet (ja→TB, niet→TV)
3. Afstand tot thuisland (hoog→TV, laag→TB)	3. Band taal en etniciteit (sterk→TB, zwak→TV)	3. Internationale status (hoog→TB, laag→TV)
4. Intentie tot terugkeer (hoog→TB, laag→TV)	4. Nationalistische aspiraties (wel→TB, niet→TV)	4. Analfabetisme (laag→TB, hoog→TV)
5. Intactheid thuisgemeenschap (hoog→TB, laag→TV)	5. Moedertaal nationale taal thuisland (wel→TB, niet→TV)	5. Acceptatie leenwoorden (matig→TB, niet/te veel→TV)
6. Stabiliteit beroep (hoog→TB, laag→TV)	6. Bijdrage taal aan identiteit (hoog→TB, laag→TV)	
7. Bedreigde taal op werk (wel→TB, niet→TV)	7. Nadruk op familiebanden en gemeenschapscohesie (hoog→TB, laag→TV)	
8. Sociale en economische mobiliteit (laag→TB, hoog→TV)	8. Nadruk op taal in onderwijs (hoog→TB, laag→TV)	

9. Educatieniveau (kan beide kanten op)	9. Acceptatie educatie in andere taal (laag→TB, hoog→TV)	
10. Attitude etnische groepsidentiteit (positief→TB, negatief→TV).	10. Vergelijkbaarheid culturen (laag→TB, hoog→TV)	

* TB is taalbehoud, TV is taalverlies.

Wanneer een aantal van deze factoren dusdanig blijkt te zijn dat een taal in gebruik blijft, weerspiegelen enkele factoren tevens diverse door Fishman (1965a) en Schmidt-Rohr (in Haberland 2005) onderscheiden domeinen. Zo heeft factor B2 betrekking op onder andere het religieuze domein, hebben B8 en B9 betrekking op het domein onderwijs, A7 en mogelijk B1 op het domein werk, en B7 op het domein thuis. Mogelijk op taalkeuze van invloed zijnde factoren zijn met deze tabel echter niet uitgeput. Binnen domeinen zijn namelijk de volgende, iets subtielere, meer op interactie gerichte factoren te identificeren (Fishman 1965a):

1. Wie is de spreker?
2. Wie is/zijn de ontvanger(s)?
3. Wat is het onderwerp?
4. Wat is de situatie?
5. Wat is het doel?

Zo zou het denkbaar zijn dat er tegen mensen van een oudere generatie een andere taal gesproken wordt dan tegen mensen van een jongere generatie of dat iemand een andere taal gebruikt wanneer hij of zij iets gedaan wil krijgen dan wanneer het een gesprek over 'koetjes en kalfjes' betreft.

Hoewel dergelijke op de interactie gerichte factoren en de door Conklin & Laurie (in Baker 2001) linguïstische factoren niet ontkend mogen worden, zal gezien de invalshoek 'sociologie van taal' de nadruk in deze scriptie liggen op de domeinen en de politieke, demografische, sociale & culturele factoren.

2.3.1 Verband factoren en functies

In deze paragraaf zullen de factoren van Conklin & Laurie waar mogelijk in verband worden gebracht met de volgende twee genoemde functies van een taal: taal als basis voor economisch kapitaal en taal als middel om een gemeenschap mee te vormen en/of uit te drukken. De op de interactie gerichte factoren zullen hierbij niet aan bod komen, aangezien deze niet zozeer verband houden met de mogelijke functies van een taal als basis voor economisch kapitaal, sociaal kapitaal en het uitdrukking geven aan een groepsidentiteit. Hierbij is het belangrijk te realiseren dat de verschillende factoren niet altijd los van elkaar te beschouwen zijn en dat één factor tegelijkertijd aan meerdere functies bij kan dragen.

Bij de functie van een taal als basis voor economisch kapitaal speelt de mate waarin het gebruik van een taal geaccepteerd of zelfs geapprecieerd wordt op de werkvloer een belangrijke rol. Een andere relevante hierbij factor is het stigma dat de groep waarmee de taal geassocieerd wordt,

mogelijk heeft. Binnen het Nederlands is dit reeds terug te zien in verschillende dialecten. Zo worden accenten uit het oosten van het land vaak geassocieerd met 'boersheid', een lagere status en een lagere intelligentie, terwijl bijvoorbeeld een Haags accent dikwijls associaties oproept van een elitaire, welgestelde bevolgingsklasse. Ook de politieke factor 'officiële status van een taal' kan bij deze functie van een taal een relevante rol spelen. Een door de staat erkende taal zou namelijk meer respect op kunnen leveren dan een niet-erkende. Bovendien gaat een dergelijke erkenning dikwijls gepaard met bepaalde steun voor de betreffende taal zoals het stimuleren van onderwijs erin. Deze culturele factor draagt op zijn beurt tevens bij aan een vergrote kans op sociaal en economisch kapitaal op basis van de betreffende taal.

Bij het vormen van of uitdrukking geven aan een gemeenschap als functie van een taal, zoals aangegeven door Bucholtz & Hall (2004) met het concept '*communities of practice*' en door Anderson (1991) met de term '*imagined communities*', is het van belang in ieder geval de volgende twee aspecten te onderscheiden: de veronderstelde homogeniteit binnen de gemeenschap en het veronderstelde verschil tussen de gemeenschap en de omgeving ervan. Hoe groter het verschil tussen de in- en externe omgeving is, des te groter is de kans dat bijvoorbeeld een taal als identiteitsmarker wordt gehanteerd. De perceptie van interne homogeniteit kan op verschillende factoren berusten. Het hebben van een als gedeeld veronderstelde geschiedenis, dezelfde geloofsovertuiging of hetzelfde beroep behoren hiervoor tot de mogelijkheden. Daarnaast draagt een positieve houding ten aanzien van de groepsidentiteit door internen en externen bij aan de functie van een taal als mogelijke identiteitsmaker van een gemeenschap en in samenhang hiermee, het belang dat er gehecht wordt aan familie- dan wel gemeenschapsbanden en de nationalistische aspiraties van een groep. Tevens de mate waarin een gemeenschap over een geografisch gebied verspreid is, kan in deze context een relevante factor zijn. Tegelijkertijd is het voorstelbaar dat dat in deze tijd van moderne communicatiemiddelen een minder grote rol speelt dan voorheen.

3. Gemeenschappen

Toen de *Ashkenazim* nog in Oost-Europa leefden, woonden zij in hoofdzakelijk Joodse stadjes, 'getto's' of wijken van grote steden (Harshav 1990: 25). Enerzijds was hun leven sterk afgescheiden van dat van niet-Joden, anderzijds hadden ze vele contacten met de voornamelijk christelijke buitenwereld. Zo hadden ze hun eigen instituties als scholen, begrafenisondernemingen, rechtbanken en ziekenhuizen, en werden ze, evenals later tijdens het antisemitisch, Slavisch nationalisme aan het begin van de twintigste eeuw (Gottesman 2003: xvii), gediscrimineerd en vervolgd. Tegelijkertijd hadden ze vele banden met dezelfde buitenwereld door bijvoorbeeld handel en werk (Harshav 1990: 9 & 25).

In welke mate Joden ook na de diaspora in gemeenschappen zijn blijven wonen en door welke mogelijk taal gerelateerde praktijken hun gemeenschapsleven zich kenmerkt, zal in dit hoofdstuk aan bod komen. Hierbij passeren de volgende soorten gemeenschappen de revue: seculiere Joden, '*Middle Range*' Joden, *Haredim* en online gemeenschappen. Hoofdzakelijk is dit onderscheid gebaseerd op verschillende belevingen van 'het Jood zijn' waarbij het regelmatig bediscussieerde onderscheid tussen de religieuze en/of etnische affiniteit van Joden centraal staat (o.a. Fishman 1965b; Hartman & Sheskin 2012).

3.1 Seculiere en '*Middle Range*' Joden

Minder dan tien procent van de Joden behoort tot de seculiere sector (Fishman 1965b: 51) en wil door op rituele wijze cultuur te reproduceren een gevoel creëren van culturele verbinding buiten de synagogen (Bronner 2001: 133). Zo komen seculiere Joden in Florida vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw dikwijls samen in culturele organisaties als *vinkln**. Tijdens evenementen hiervan vindt alles van het begin tot het einde in het Jiddisch plaats (op. cit.: 143). Het voordragen van gedichten, het voorlezen van de Jiddische krant en het zingen van liederen behoren tot de belangrijkste onderdelen (ibid.). Hierbij worden sommige aspecten van een dienst in de synagoge op seculiere wijze ingezet. Zo functioneert de *Forsitzer* als een soort rabbi en zijn er tevens onderdelen van het programma waarin 'de gemeente' 'de rabbi' antwoordt (op. cit.: 144). Buiten dergelijke samenkomsten om is het gebruik van het Jiddisch door seculiere Joden beperkt tot herinneringen, humor en intieme liefkozingen (Fishman 1965b: 50).

Deze laatste functies van het Jiddisch zijn vergelijkbaar met die die het voor de Joden in de '*Middle Range*' sector heeft – de sector waar ongeveer negentig procent van de totale populatie Joden in Amerika toe behoort (op. cit.: 51) en die na ervaringen met antisemitisme enigszins afstand heeft genomen van een 'traditioneel Joods leven'. Naast een afname in het bezoek aan de synagoge, is hiermee de ervaring van het Jiddisch als een '*badge of shame*' gepaard gegaan (op. cit.: 52). Het gebruik ervan maakte namelijk onmiddellijk de lage status van de immigrant duidelijk die, zoals

weerspiegeld door de invloeden van vele talen op het Jiddisch, overal rondgezworven heeft maar bijna nergens geaccepteerd werd (ibid.). Door latere, reeds hoger op de sociale ladder geklommen generaties werd de taal, zeker na de Tweede Wereldoorlog, echter gezien als iets dat respect verdiende. De aandacht die het vanuit de wetenschap heeft gekregen en nog steeds krijgt, is hier een passende illustratie bij. Zo heeft het Instituut voor Joods Onderzoek, het YIVO, dat in 1925 is opgericht als 'Jiddisch wetenschappelijk instituut', in 1940 een vestiging in New York gekregen. Wekelijks organiseert het activiteiten en het archief, het grootste archief ter wereld op dit gebied, trekt jaarlijks meer dan vierduizend mensen.¹⁴

3.2 Haredim

Haredim* (Hebreeuws voor ultraorthodoxe Joden) leven samen in diverse gemeenschappen in onder andere Amerika, Israël en België (Isaacs 1999: 9 & 12). Hierbinnen zijn twee verschillende stromingen te onderscheiden: de Hasidim* en de niet-Hasidim (Fishman 1965b: 57) of Litvish* zoals Isaacs (1999) de tweede groep noemt.¹⁵ Kenmerkend voor alle Haredim is het principe dat vorige generaties superieur zijn aan huidige en komende generaties en daarmee gepaard gaande, de wens om *frim** (religieus) en *haymish** ('traditioneel') te zijn (Isaacs 1999: 18 et seqq.). Dit laatste impliceert niet dat Haredim geen gebruik maken van 'moderne' zaken. Iets is namelijk pas modern, dus niet *haymish*, als het interfereert met oude gewoonten (op. cit.: 20).

Voor alle Haredim geldt dat het Hebreeuws van oudsher de *Loshn Koydesh** (heilige taal) is en, in overeenstemming met de wens om *haymish* te zijn, ook tegenwoordig niet gebruikt dient te worden in dagelijkse omgang (Harshav 1990; Fishman 1965b). Om desondanks in het dagelijks leven te kunnen communiceren, maken Haredim dan ook gebruik van een andere taal dan het Hebreeuws. Op basis van deze taalkeuze wordt het zojuist genoemde onderscheid tussen Hasidim en Litvish gemaakt. Hasidim gebruiken namelijk het Jiddisch als spreektaal, terwijl Litvish hiervoor dikwijls de nationale taal van het gebied waar zij wonen kiezen en slechts in enkele gevallen het Jiddisch (Isaacs 1999: 13). Hiermee zijn Hasidim dikwijls meer *frim* dan Litvish (op. cit.: 20). Waar alle Haredim reeds gebruik maken van kleding om zich mee te onderscheiden, benadrukken Hasidim met deze taalkeuze hun distinctie van andere Joden extra (Shandler 2004: 35; Fishman 1965b: 57). Het feit dat ze eveneens kunnen communiceren in de nationale taal heeft hier geen verlichtend effect op. De mogelijkheid om te schakelen tussen de talen maakt taalkeuze volgens Isaacs (1999) zelfs juist een effectiever middel om zich mee te kunnen onderscheiden. Hierdoor kunnen sprekers namelijk zelf beslissen in welke situaties ze zich willen distantiëren en in welke situaties niet (op. cit.: 15).

Dit leidt tot de vraag voor welke zaken Haredim het Jiddisch (willen) gebruiken. Hoewel Isaacs na een decennium veldwerk bij Haredim in Amerika, Israël en België aangeeft dat het Jiddisch ongrijpbaar kan zijn in dergelijke gemeenschappen wanneer onbekend is waar te gaan en waar te luisteren, vermeldt zij tevens dat de taal binnen bepaalde religieuze en sociale netwerken gemakkelijk

¹⁴ YIVO (2005) *Brief Introduction*, 10 juni 2013, <http://www.yivoinstitute.org/>.

¹⁵ Litvish Haredim stonden historisch gezien tegenover Hasidische Haredim en hadden hun centrum in de hoofdstad van Litouwen (Isaacs 1999: nr. 1). Naar dit land verwijst de benaming Litvish (ibid.).

te horen is (1999: 10-11).¹⁶ Binnen deze netwerken wordt het Jiddisch namelijk als dagelijkse omgangstaal binnen de familie gebruikt (ibid.). Daarnaast blijken mededelingen die opgehangen zijn in de synagoge of in winkeltjes op de hoek dikwijls in het Jiddisch geschreven te zijn (Shaffir in op. cit.: 15). Tevens functioneert het Jiddisch voor Haredim als taal van religieuze studie, die door volwassen mannen wordt gedaan (Isaacs 1999: 21). Op deze wijze dient de taal als 'sleutel tot de schat' (Fishman 1965b: 62). In 1965 schreef Fishman (1965b) echter dat ook het Engels in toenemende mate als 'sleutel' was gaan dienen bij in ieder geval niet-Hasidische Haredim en dat deze functie van het Jiddisch waarschijnlijk binnen twee decennia verbannen zou zijn. Uit het onderzoek van Isaacs uit 1999 blijkt echter dat deze functie, ook bij de Litvish, in ieder geval tot de eeuwwisseling behouden is gebleven. Mogelijk speelt de wens om *haymish* te willen zijn hierbij een voorname rol.

Daarnaast gebruiken de Haredim die thuis Jiddisch spreken deze taal dikwijls ook op school. Tevens bestaan er Jiddischtalige schoolboeken (Isaacs 1999: 16). Op postkantoren en op openbare plaatsen spreken de Haredim echter de nationale taal. Op straat is hun taalkeuze afhankelijk van de geadresseerde en het publiek, maar ze geven de voorkeur aan het Jiddisch (op. cit.: 18).

Deze afhankelijkheid van de geadresseerde en het publiek uit zich echter niet enkel op straat. Zo zou iemand die als rabbi functioneert voor een niet-ultraorthodoxe familie bij een *bar mitzvah** ceremonie afhankelijk van de *speech act* en het publiek zijn taal veranderen (Isaacs 1999: 27).¹⁷ Daarnaast blijkt dat, hoewel het Hebreeuws de taal voor religieuze aangelegenheden is, bij minder gewichtige gebeurtenissen als Poerim, huwelijken of *family life* Jiddische toneelstukken en gedichten in ieder geval vroeger acceptabel waren (Shmeruk in Harshav 1990: 23). Volgens Fishman behoren Jiddische verhalen en liederen zelfs tot de belangrijkste schatten van de Hasidim (1965b: 63). In tabel 3.1 is een overzicht te vinden van de verschillende functies van het Jiddisch zoals deze door Isaacs (1999) gevonden zijn.

Tabel 3.1 Divergentie met betrekking tot de rol van het Jiddisch (Isaacs 1999: 18)

The role of Yiddish		
Domain	Type 1 ^a	Type 2 ^b
Home	Yiddish	national language
Yeshiva/kolel (for adult men)	Loshn Koydesh and Yiddish	Loshn Koydesh, Yiddish and national language
School	Loshn Koydesh, Yiddish, sometimes national language	Loshn Koydesh and national language
Post office	national language	national language
Street	depends on addressee and audience; prefer Yiddish	depends on addressee and audience

^aMostly Hasidim, some Litvish; the most observant.

^bHasidim and Litvish who primarily use observance of laws and dress as marks of distinction.

¹⁶ Vergeleken met andere auteurs (o.a. Shaffir in Isaacs 1999; Fishman 1965b) is het opvallend dat Isaacs (1999) blijft spreken over Haredim en zich niet toelegt op enkel Hasidim. Hoewel zij aangeeft dat er ook enkele niet-Hasidische Haredim Jiddisch spreken, spreekt het grootste deel van de Hasidim dit wel en is de kans groot dat juiste plaatsen om te gaan en te luisteren bepaalde Hasidische sekten betreffen.

¹⁷ Isaacs specificeert de exacte taalkeuze helaas niet verder.

Na deze beschouwing van de rol van het Jiddisch hoofdzakelijk binnen de eigen leefgemeenschap van Hasidim, resteert de vraag welke functie het Jiddisch mogelijk speelt bij contact met mensen van buiten deze leefgemeenschap. Allereerst kan hierbij gekeken worden naar de communicatie met leden van Hasidische gemeenschappen elders ter wereld. Isaacs vermeldt hierover dat het Jiddisch, evenals het Engels en Hebreeuws, in dergelijke gevallen als *lingua franca* kan dienen (1999: 17). Het noemen van Hebreeuws hierbij is enigszins opmerkelijk, aangezien dit als heilige taal geldt, maar wellicht dat het enkel dient om over gewichtige religieuze onderwerpen te spreken. Waar Jiddisch dus de communicatie tussen verschillende gemeenschappen Hasidim kan bevorderen, daar is het tevens mogelijk dat de taal zorgt voor meer contact met de seculiere, Jiddisch promotende Joodse sector, dat de Hasidim juist zoveel mogelijk willen vermijden (Fishman 1965b: 62). De moderne ontwikkelingen van het Jiddisch die door deze sector gepromoot worden, sluiten namelijk dikwijls niet aan bij het gedachtegoed van de ultraorthodoxe Joden, die het Jiddisch 'slechts' als spreektaal gebruiken.

3.3 Online netwerken

Naast de meer 'traditionele' vormen van gemeenschappen bestaan er door relatief recente technologische ontwikkelingen ook zo genoemde 'online gemeenschappen'. Het grootste verschil tussen de beide soorten gemeenschappen is de rol van plaats bij de tot stand koming ervan: leden van online gemeenschappen komen niet samen ten gevolge van een gedeelde, fysieke plaats, zoals Sanders die ooit het meest bepalend achtte voor gemeenschappen (in Bronner 2001: 133), maar hoofdzakelijk door gedeelde sociale karakteristieken, een communicatienetwerk, tradities en waarden die bij 'traditionele gemeenschappen' pas op plaats twee en verder staan. Voorbeelden van online gemeenschappen met betrekking tot het Jiddisch betreffen de *Virtual Shtetl*, *Google Groups* en enkele pagina's op facebook.

De *Virtual Shtetl** (*shtetl* is Jiddisch voor dorp) is een project dat in 2009 gestart is met als doel om 'kennis, bewustwording en herinnering van de geschiedenis van Poolse Joden te promoten en te ontwikkelen'.¹⁸ In relatie tot het *placelessness* zijn van online gemeenschappen (Bronner 2001: 137) valt bij dit project de bewuste poging tot het creëren van een plaats op. Naast dat de naam van het project hiernaar verwijst, is een belangrijk onderdeel van de website een plattegrond waarop onder andere plaatsen en objecten te lokaliseren zijn. Behalve een link in de woordenlijst is er echter niets over het Jiddisch te vinden in dit virtuele dorp. Dit is enigszins opvallend aangezien de locatie van Jiddisch in performances dikwijls in Polen gecentreerd is (op. cit.: 131). Daarnaast is de *Virtual Shtetl* momenteel meer een informatiebron dan een gemeenschap, maar het is de bedoeling dat deze laatste zich er in de komende jaren gaat ontwikkelen.¹⁹

Het aantal Jiddische *Google Groups* (8 in 2009) en het aantal Wikipediapagina's in het Jiddisch is relatief weinig (Sadan 2011: 102). Zo telt het Jiddisch 1407 Wikipedia-artikelen per miljoen sprekers, waar bijvoorbeeld het Judeo-Spaans, een andere Joodse diasporataal, er 10.418 telt (ibid.). Naast deze aanwezigheid op Wikipedia en in *Google Groups*, is er op facebook een pagina te vinden

¹⁸ Virtual Shtetl (2013) *Dear Friends*, 18 april 2013, <http://www.sztetl.org.pl/en/>.

¹⁹ Virtual Shtetl (2013) *The Project*, 18 april 2013, <http://www.sztetl.org.pl/en/cms/the-project/>.

met Hasidisch nieuws en Hasidische cultuur in het Jiddisch.²⁰ Een informatiepagina over het Jiddisch toont bovendien dat (en welke) 100.000 facebookgebruikers aangegeven hebben Jiddisch te spreken.²¹ Ondanks deze paar online functies van het Jiddisch, lijkt van een levende Jiddische online gemeenschap echter (nog) geen sprake te zijn, ondanks dat Sadan voorspelde dat de kans hierop relatief groot is aangezien er weinig niet-virtuele Jiddische gemeenschappen bestaan (2011: 105). Een dergelijke veronderstelling zou echter betwijfeld kunnen worden. Het is namelijk tevens denkbaar dat virtuele gemeenschappen ontstaan wanneer ze een basis hebben in de niet-virtuele wereld (o.a. Virnoche & Marx in Porter 2004). Indirect vormt dit tevens een kritiek op de fases van de sociolinguïstische ontwikkeling van het Jiddisch die Sadan onderscheidt (op. cit.: 100). Hij lijkt namelijk te veronderstellen dat het Jiddisch als *cyber-vernacular* en *cyber-postvernacular* fases zijn na het praktische en symbolische gebruik van het Jiddisch in de niet-virtuele wereld, terwijl deze fases mijns inziens ook kunnen overlappen of dit misschien dikwijls zelfs doen.

Voor de bevinding dat de mogelijkheden van het internet om het Jiddisch levend te houden (nog) niet volledig worden benut zijn twee redenen aan te wijzen: 1. Er bestaan relatief weinig online in het Jiddisch geschreven materialen, en 2. Oudere en ultraorthodoxe Joden, die de belangrijkste gebruikers zijn van het Jiddisch als *non-cyber-vernacular*, gebruiken relatief weinig internet (Sadan 2011). Welke Joden wel gebruiken maken van het internet is niet duidelijk. Terwijl de ontwikkeling van virtuele Jiddische gemeenschappen nog in de kinderschoenen staat, is het produceren van proza en poëzie een activiteit die reeds langer gebruikelijk is. Welke rol het Jiddisch hierin speelt, zal in het volgende hoofdstuk aan bod komen.

²⁰ Onbekend (2013) *Hasidic Yiddish - שידיש חסידיש*, 18 april 2013, <https://www.facebook.com/pages/Hasidic-Yiddish-%D7%97%D7%A1%D7%99%D7%93%D7%99%D7%A9-%D7%90%D7%99%D7%93%D7%99%D7%A9/236271179788816>.

²¹ Onbekend (2013) *Jiddisch*, 18 april 2013, <https://www.facebook.com/pages/Jiddisch/206834272674421?fref=ts&f=108062672555267>.

4. Literatuur

'Waarom worden menselijke wezens gecreëerd? Omdat God van verhalen houdt' (Zeitlin 1997). Dit Joodse gezegde weerspiegelt het belang dat Joden van oudsher aan verhalen en verhalenvertellers hechten: zowel in de synagoge, aan de eettafel als in het theater (op. cit.: 19). Volgens Kirschenblatt-Gimblett is 'de orale traditie een institutie in Joods religieus leren die zo heilig is als het geschreven woord' (in Zeitlin 1997: 18; eigen vertaling). In welke mate en in welke vormen verhalen in het Jiddisch, dat lang hoofdzakelijk een gesproken taal is geweest (Harshav 1990: 24), op schrift zijn komen te staan en welke functie ze vervullen, zijn onderwerpen die in dit hoofdstuk besproken zullen worden.

4.1 Tijdschriften en kranten

Relatief laagdrempelige manieren om mensen met geschreven teksten in aanraking te laten komen zijn kranten en tijdschriften. In 1965 schrijft Fishman dat er nog drie dagelijkse Jiddische bladen in Amerika zijn: de *Forverts*, *Morgn-Zhurnal* & *Morgn-Freiheit*, ieder met zijn eigen ideologische insteek (1965b: 28). Zo is de *Forverts* een relatief 'gemiddelde' publicatie, heeft de *Morgn-Zhurnal* een enigszins nationalistische insteek en is de *Morgn-Freiheit* communistisch van oriëntatie (op. cit.: 29). Bijna een halve eeuw geleden was de trend reeds zichtbaar dat de bladen met een lagere frequentie geproduceerd werden. Volgens Dolber is de *Forverts* van de verschillende kranten de meest succesvolle (2011: 102). Deze krant heeft ongeveer 2100 uitgaven en 6000 lezers, wordt zowel in het Jiddisch als in het Engels uitgegeven, heeft een dagelijkse nieuwsupdate op internet, een aparte publicatie voor Jiddische studenten en een wekelijks radioprogramma.²² De belangstelling voor de papieren versie van de krant neemt echter af en vanaf 4 februari 2013 verschijnt de schriftelijke uitgave eens per twee weken in plaats van wekelijks: de focus is op de online verspreiding van het nieuws komen te liggen (Jewish Daily Forward 25-01-2013). Vermoedelijk spelen financiële factoren hierbij een belangrijke rol: wanneer mensen bezuinigen op hun krantenabonnement en de verkoop van papieren kranten geen of te weinig winst oplevert, dient de krant op haar publicaties te bezuinigen. Ook de facebookpagina 'Hasidic Yiddish - אידיש הסידיש' met Hasidisch nieuws, die in 2012 gestart is, past bij de trend dat er meer Jiddischtaalg nieuws online verschijnt.²³ Daarnaast zijn *Der Blatt* en *Der Yid* hardcopy kranten voor de Hasidische gemeenschap in hoofdzakelijk Hongarije (Deutsch 2009: 11). Hoewel de focus ligt op nieuws dat binnen deze gemeenschap ontstaat, zijn er

²² Forward (2013) *About the Forward Association*, 22 april 2013, <http://association.forward.com/about/>.

²³ Onbekend (2013) *Hasidic Yiddish - אידיש הסידיש*, 18 april 2013, <https://www.facebook.com/pages/Hasidic-Yiddish-%D7%97%D7%A1%D7%99%D7%93%D7%99%D7%A9-%D7%90%D7%99%D7%93%D7%99%D7%A9/236271179788816>.

tevens artikelen over nieuws buiten de gemeenschap in te vinden, evenals vacatures, advertenties en aanbiedingen specifiek gericht op de Hasidische gemeenschap zoals het aanbieden van gratis lunchprogramma's voor vrouwen die net zijn bevallen (op. cit.: 11). Ondanks de veranderingen wat betreft publicaties dient de *Forverts* evenals enkele decennia geleden nog steeds als het belangrijkste platform voor jonge en gevestigde Jiddische schrijvers (Singer 1972: i; Harshav 1990: 97; Fishman 1965b: 34).²⁴ Zeker in het deel 'Yiddish Scene' van de *Forverts* zijn diverse artikelen te vinden over het Jiddisch en Jiddische literatuur.

4.2 Thema's

Zoals voor vele talen zijn proza en poëzie veel voorkomende literaire vormen voor het Jiddisch. Wat betreft thema's keren in verhalen en gedichten zowel de nostalgie naar het gebied van herkomst terug als situaties waar immigranten in het nieuwe land tegenaan lopen. Wat betreft het eerste schrijft Harshav dat Jiddische schrijvers 'hun 'wereld' in hun taal met zich meedragen' (1990: 90). Deze 'wereld' is echter te benoemen als een verbeelde wereld die in fictie geprojecteerd is waardoor zij is gaan leven in het bewustzijn van de gemeenschap (op. cit.: 49). Gesteld kan worden dat auteurs door middel van verhalen een 'social space' creëren waarin tijd, plaats, personen, ideeën en stijl elkaar aanvullen en die vorm krijgt in concrete dialogen, monologen, beschrijvingen en dergelijke (op. cit.: 153).

Op deze wijze kunnen de auteurs 'de wereld herinneren aan seculiere Jiddische thema's', zoals Bronner over Isaac Bashevis Singer schrijft (2001: 132). Naast seculiere thema's wordt er echter ook over niet-seculiere thema's geschreven die verbonden zijn met het Joodse leven. Zo vertellen hedendaagse verhalenvertellers onder andere volksverhalen, opnieuw geïnterpreteerde verhalen uit de Talmoed²⁵, verhalen over belangrijke personen en verhalen over de Holocaust (Zeitlin 1997 & Harshav 1990: 163-164). Zo is er bij elk van de tien geboden een verhaal ter illustratie, zijn er verhalen gebaseerd op aan de Joods Russische cultuur gerelateerde schatten van oma, verhalen over Joodse feesten als Chanoeka en verhalen over rechtvaardigheid en legendes met *golems** (mensfiguren uit klei).²⁶ Zelfs in details worden 'typisch Joodse verschijnselen' soms in verhalen weerspiegeld. Zo toont Finkin (2009) dat 'Joodse humor' van Ashkenazim dikwijls terug te vinden is in Joodse verhalen van onder andere Sholem Aleichem. 'Joodse humor' heb ik tussen aanhalingstekens geplaatst, aangezien het volgens Cohen (in Finkin 2009: 90) onmogelijk te definiëren is. Desondanks komen er in het artikel enkele kenmerken van aan bod: de humor is sterk verbonden aan logica en taal, wordt soms gebruikt als middel van interne kritiek en heeft herhalingen in zich (Finkin 2009).

Naast dergelijke 'traditionele' invloeden zijn er tegelijkertijd veel Amerikaanse invloeden zichtbaar in hoofdzakelijk Jiddische poëzie (Fishman 1965b: 35; Harshav 1990: 162). Wat betreft thema uit zich dat onder andere in de emoties en gedachten van naar Amerikaanse steden

²⁴ Forward (2013) *About the Forward Association*, 22 april 2013, <http://association.forward.com/about/>.

²⁵ De Talmoed is het na de Tenach belangrijkste boek binnen het Jodendom met schriftelijke commentaren van rabbijnen op de Joodse godsdienstige wetten en regels.

²⁶ Jewish Storytelling Coalition (2011) *Selected and Annotated Bibliography of Current Jewish Story Collections*, 22 april 2013, <http://www.jewishstorytelling.org/biblio.html>.

gemigreerde Joden die in verhalen en gedichten uitgedrukt worden over bijvoorbeeld de architectuur, de metro, de vervreemding van het individu in de wereldstad, sociale onrechtvaardigheid en de onderwereld (Harshav 161-162). Daarnaast zien bepaalde Jiddische dichters, de *Introspectivists*, dichten als een kunst en profileren ze hun gedichten als slechts een onderdeel van de algemene Europees-Amerikaanse cultuur (in Harshav 1990: 162-163). Bovendien is er sprake van een wederzijdse interesse tussen Amerikanen en Amerikaanse Joden/Joodse Amerikanen wat betreft literatuur. Zo vindt er vertaling plaats van Engelstalige teksten naar het Jiddisch en vice versa (Zatzman & Levin 2013; Margolis 2009: 36-38).

4.3 Auteurs

Tot nu toe zijn de belangrijkste schrijvers van Jiddische literatuur emigranten uit Oost-Europa geweest. Bekende namen op dit gebied zijn onder andere Jacob Glatshteyn, Sholem Berger, Sholem Aleichem en Isaac Bashevis Singer. Veel auteurs waren afkomstig uit lagere sociaaleconomische klassen, maar naast hun werk als bijvoorbeeld schoenmaker of schilder lasen en bediscussieerden poëzie van bijvoorbeeld Pushkin, Baudelaire en Verlaine (Harshav 1990: 96-97). De ambachtelijke beroepen dienden dikwijls slechts als noodzaak om rond te komen; het willen bereiken van het hoogste intellectuele goed werd daarentegen beschouwd als inherent aan het Jood of mens zijn zijnde (ibid.).

Tijdens de Tweede Wereldoorlog is het aantal in het Jiddisch schrijvende auteurs drastisch afgenomen. De overlevenden, die daarna de belangrijkste auteurs vormden, behoren inmiddels echter tot een uitstervende generatie en de vraag rijst op of er opvolgers zijn die de productie van Jiddische literatuur in de 21^e eeuw voortzetten. Door het jaarlijks uitreiken van prijzen voor Jiddische schrijvers proberen culturele organisaties en bepaalde fondsen dit in ieder geval te stimuleren (Fishman 1965b: 35). Als groot voorbeeld hierbij dient Isaac Bashevis Singer die in 1978 de Nobelprijs voor de Literatuur op zijn naam mocht schrijven (Harshav 1990: 84). Naast deze zeer prestigieuze prijs, somt Taler (2011) nog tweeëndertig andere prijzen op die uitgereikt worden voor boeken over Joodse Studies. Dit aantal geeft wat specifiek Jiddische literatuur betreft echter een vertekend beeld, aangezien Joodse Studies vanzelfsprekend een breder veld betreft dan enkel Jiddische literatuur. Het vinden van prijzen voor specifiek Jiddische publicaties is lastig aangezien veel prijzen op het gebied van Jiddisch ook uitgereikt worden voor bijvoorbeeld onderzoeken naar het Jiddisch en de Jiddische cultuur, voor vertalingen vanuit het Jiddisch en voor het verzamelen van Jiddische literatuur (ibid.). Een mogelijke verklaring voor het belang dat aan dit laatste gehecht wordt, is dat het verzamelen van gedichten, liederen, essays en kunst een verondersteld bewijs van de vitaliteit van de cultuur oplevert en een gemeenschapsgevoel voor hen die het verzamelen (Bronner 2001: 136). Prijzen die op dit toch ook nog redelijk brede gebied uitgereikt worden zijn onder meer de *Canadian Jewish Book Award in the Yiddish literature and language* (Canadian Jewish News 27-05-2010), *Fenia and Yaakov Leviant*

Memorial Prize in Yiddish Studies, J.I. Segal Awards en de *Yosl Mlotek Prize for Yiddish and Yiddish Culture* (Taler 2011).²⁷

Ondanks dat dergelijke prijzen mogelijk stimulansen zijn om verder te gaan op het gebied van het Jiddisch, lijkt het mij onwaarschijnlijk dat ze als initiële motivatie dienen om aan dergelijk werk te beginnen. Voor de immigranten uit Oost-Europa diende het in stand houden van 'hun wereld' (Harshav 1990: 90) door literatuur als een belangrijke drijfveer, maar van volgende generaties staat deze cultuur vermoedelijk steeds verder weg. Hoewel dit leidt tot een relatief pessimistisch toekomstperspectief voor nieuwe Jiddische literatuur, lijkt er een kleine tegenbeweging te ontstaan. Binnen de Hasidische gemeenschap die lange tijd weinig aandacht heeft gehad voor met name Jiddische literatuur omdat ze die associeerde met moderniteit (Isaacs 1999: 24), heeft zich namelijk een kleine maar groeiende publicatie-industrie ontwikkeld die tegemoet komt aan de leesbehoeften op niet-religieus gebied van leden van deze gemeenschap.²⁸ Jaarlijks worden er romans, kinderboeken en tekstboeken geproduceerd naast de orthodoxe kranten en tijdschriften.²⁹ Hoewel het onwaarschijnlijk lijkt dat de productie van Jiddische literatuur weer dergelijke vormen aan zal nemen als vlak na de belangrijkste migratiegolven, is het eigenlijk nog te vroeg om hier voorspellingen over te doen.³⁰ De grootte van de toekomstige productie is bovendien mede afhankelijk van de mate waarin de producties buiten de Hasidische gemeenschap gewaardeerd zullen worden.³¹

4.4 Publiek

Dit leidt tot de vraag wie er buiten die gemeenschap nog geïnteresseerd zijn in het lezen van Jiddische literatuur. Om deze vraag te beantwoorden, is het zinvol om een stapje terug te doen: welke mensen die niet tot een Hasidische gemeenschap behoren, *leren* nog Jiddisch? Voor het kunnen lezen Jiddische literatuur is het immers noodzakelijk de taal, die dikwijls geen moedertaal meer is, te beheersen.

Ongeveer twintig jaar geleden waren er in Israël meer dan drieduizend studenten Jiddisch, waarvan zestig procent uit Europese families afkomstig was en veertig procent uit Oosterse/niet-Europese families (Hallel & Spolsky 1993: 44-45). Hallel & Spolsky (1993) noemen het Jiddisch in Israël een '*additional language*': een toevoeging op de taal die door de meeste inwoners van Israël, dat geen officieel taalbeleid kent, gesproken wordt: het Hebreeuws. Uit een interview met hoogleraar Berger, voor wie Hebreeuws in het dagelijks leven een belangrijker rol vervult dan het Jiddisch, blijkt echter dat het Jiddisch ook in dat land wat betreft praktische waarde afneemt (Van Oostendorp 2007). Zo spreekt Berger nog wel eens Jiddisch met de broer van zijn grootvader, maar zelfs die zegt als hij vermoeid raakt: 'Zullen we maar weer Hebreeuws praten?' (ibid.). Wat betreft de cursussen Jiddische Taal en Cultuur die Berger geeft aan de Universiteit van Amsterdam, vertelt hij dat deze gevolgd

²⁷ Mlotek Family (s.a.) The Yosl Mlotek Prize for Yiddish and Yiddish Culture: Yosl Mlotek Prize Recipients, 24 april 2013, <http://www.mlotekfamily.com/id9.html>.

²⁸ Sol Liptzin & Prager, L. (s.a.) *Yiddish Literature*, 24 april 2013, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0021_0_21265.html.

²⁹ ''

³⁰ ''

³¹ ''

''

worden door zowel Joden als niet-Joden. Een wellicht opmerkelijk voorbeeld van een cursist van een vergelijkbare cursus in Antwerpen in 2012 is Bart de Wever, voorzitter van de Nieuw-Vlaamse Alliantie en sinds januari 2013 tevens burgemeester van Antwerpen.³² In april 2012 zegt zijn woordvoerder dat De Wever de cursus volgt omdat hij zo een betere verstandhouding op kan bouwen met de Joodse gemeenschap in Antwerpen.³³ Zelf voegt hij toe dat talen hem altijd al geboeid hebben en dat hij de mix van Duitse, Poolse en Hebreeuwse woorden 'wel boeiend' vindt.³⁴ Hoewel het politieke belang waarschijnlijk niet voor de meeste cursisten zal gelden, klinkt de laatste motivatie als één die aannemelijk is voor veel niet-Joodse, maar mogelijk ook Joodse, cursisten.

³² Nieuw-Vlaamse Alliantie (2013) *Bart de Wever*, 9 juni 2013, <http://www.n-va.be/cv/bart-de-wever>.

Joods Actueel (2012) Bart De Wever studeert reeds drie maanden Jiddisch aan de Universiteit Antwerpen [beluister zelf], 24 april 2013, <http://joodsactueel.be/2012/04/01/bart-de-wever-studeert-reeds-drie-maanden-jiddisch-aan-de-universiteit-antwerpen-beluister-zelf/>.

³³ Joods Actueel (2012) Bart De Wever studeert reeds drie maanden Jiddisch aan de Universiteit Antwerpen [beluister zelf], 24 april 2013, <http://joodsactueel.be/2012/04/01/bart-de-wever-studeert-reeds-drie-maanden-jiddisch-aan-de-universiteit-antwerpen-beluister-zelf/>.

In hoeverre het eventueel beogen van de functie als burgemeester van Antwerpen tevens een rol heeft gespeeld bij het volgen van de cursus is onbekend.

³⁴ Joods Actueel (2012) Bart De Wever studeert reeds drie maanden Jiddisch aan de Universiteit Antwerpen [beluister zelf], 24 april 2013, <http://joodsactueel.be/2012/04/01/bart-de-wever-studeert-reeds-drie-maanden-jiddisch-aan-de-universiteit-antwerpen-beluister-zelf/>.

5. Festivals

In de jaren naoorlogse jaren is er een steeds grotere behoefte ontstaan aan het daadwerkelijk 'ervaren' van 'Jiddischland' (Shandler 2003: 141). Om dit niet meer als zodanig bestaande gebied in Oost-Europa te kunnen bezoeken – Joden zijn er massaal vandaan gemigreerd tijdens Jodenvervolgingen in de negentiende en twintigste eeuw – is er sprake van zo genoemde 'festivalization' van plaatsen van etnische en nationale herinnering: 'een postmoderne vorm van een toeristische cultuur waarin, volgens Esther Romeyn en Jack Kugelmass, "plaats' verpakt is als 'ervaring' zodat 'de verpakte versie van de 'werkelijkheid' de werkelijkheid zelf vervangt'" (Shandler 2003: 141; eigen vertaling).

Met name in de Verenigde Staten en Canada worden Jiddische en/of Joodse festivals georganiseerd: van het tweejaarlijkse *Ashkenaz Festival* in Toronto tot het *International Yiddish Theatre Festival* in Montréal, *KlezCalifornia's Yiddish Culture Festival* in diverse plaatsen in Californië (Zatzman & Levin 2013) en *Yugnruf's* jaarlijkse *Yidish-Vokh* (Shandler 2003: 142).³⁵ De vraag rijst op wat kenmerkend is voor dergelijke festivals, wat er gebruikelijke activiteiten zijn en vooral, welke functie het Jiddisch er heeft. Deze en andere zaken omtrent de festivals zullen in dit hoofdstuk aan bod komen.

5.1 Aankondiging

Eén van de eerste aspecten van festivals waarbij taal een belangrijke rol speelt, is de aankondiging ervan. Naast dat het interessant is om te zien in welke taal of talen dit gebeurt, geeft de taalkeuze informatie over de doelgroep die bij een festival gepoogd wordt te bereiken. Wanneer aankondigingen immers alleen in het Jiddisch zouden zijn, dan is de kans groot dat er alleen Jiddisch sprekenden, of in ieder geval mensen die Jiddisch begrijpen, op het festival af komen.

Een zoektocht op internet levert relatief snel enkele aankondigingen op van diverse Jiddische festivals. Afbeelding 5.1 betreft één hiervan. In bijlage B zijn nog zeven andere aankondigingen te vinden.³⁶ Wat opvalt, is dat geen van de aankondigingen geheel in het Jiddisch is. Hoewel dit te

³⁵ Onbekend (2013) *KlezCalifornia*, 1 april 2013, <http://www.klezcalifornia.org/Home>.

Yugnruf (letterlijk 'roep voor de jeugd') is een wereldwijde organisatie die voor Jiddisch lerende en Jiddisch sprekende jongvolwassenen is opgericht in 1964 om de jongere generatie mogelijkheden te geven om samen Jiddisch te spreken, lezen en bestuderen, en om te schrijven, zingen en socialiseren in het Jiddisch (ZoomInfo (s.a.) *Yugnruf*, 1 april 2013,

<http://www.zoominfo.com/#!search/profile/company?companyId=43221196&targetid=profile>).

³⁶ Shtetl (s.a.) *International Yiddish Theatre Festival*, 9 april 2013,

<http://shtetlmontreal.com/2011/04/28/international-yiddish-theatre-festival/>.

maken zou kunnen hebben met de door mij gebruikte zoektermen (Latijns schrift en hoofdzakelijk in het Engels, behalve bij *Yidish-Vokh* heb ik geromaniseerd Jiddisch gebruikt), leren de gevonden aankondigingen dat er in ieder geval gedeeltelijk, maar soms ook hoofdzakelijk of zelfs geheel gebruik gemaakt wordt van het Engels. Wat betreft het zo nu en dan gebruikte Jiddisch valt op dat dit in bijna alle gevallen in het Hebreeuwse schrift is geschreven en dus niet geromaniseerd is. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de Hebreeuwse versie van het Jiddisch een ‘authentiekere’ gevoel veroorzaakt dan het geromaniseerde Jiddisch. Alleen op de aankondigingen van het *Yiddish Food Festival* en van *KlezCalifornia* is gebruik gemaakt van enkele geromaniseerde Jiddische woorden. Wellicht ligt de focus bij deze festivals meer specifiek op Joods eten of Joodse muziek dan op ‘de Joodse cultuur’.³⁷

Of het gebruik van het Engels enkel dient om in principe de gehele natie in Noord-Amerika, waar de meeste festivals plaatsvinden, en/of een internationaal publiek te bereiken, is niet in alle gevallen uit de aankondigingen op te maken. Bij nader onderzoek blijkt echter dat, naast het *internationale* Jiddische theaterfestival (de namen van verschillende landen zijn op de aankondiging zelfs in de nationale taal ervan geschreven), ook in ieder geval de *Yidish-Vokh* een internationaal publiek beoogt en trekt.³⁸ De Engelse taal is hier echter niet noodzakelijk indicatief voor. Bij dit kamp is de functie van het Jiddisch namelijk vergelijkbaar met die van het Engels als lingua franca aangezien Jiddisch er de dagelijkse omgangstaal is. Ook een bezoek aan de website maakt dit duidelijk: er verschijnen hoofdzakelijk Hebreeuwse tekens in beeld en voor de niet Jiddisch begrijpende bezoeker, zoals mij, springt ‘*If you can’t read Yiddish yet, click here*’ relatief snel in het oog om naar een Engelstalige versie van de website gebracht te kunnen worden.

Desondanks lijken enkele andere Jiddische festivals meer gericht te zijn op een nationaal publiek dan een internationaal publiek. Zo is de aankondiging van *Yiddish-Fest* bijna geheel in het Russisch geschreven en die van het Jiddish Festival in Nederland in het Nederlands.

5.2 Communicatie tussen festivalgangers

Een tweede aspect van het festival dat bekeken kan worden met betrekking tot het gebruik van het Jiddisch is de interactie tussen de personen die op het festival af zijn gekomen. Shandler geeft hier een interessante kijk op door het *postvernacular* – ‘*a semiotic mode for the language in which every utterance is enveloped in a performative aura, freighted with significance as a speech act quite apart from the meaning of whatever words are spoken*’ (2004: 20) – *Yiddish* te benoemen als een ‘*performance art*’ en ‘een taal van festivals’ (op. cit.: 24). Jiddisch is meestal echter niet de taal die vaak te horen is op Jiddische festivals, of het nu in aankondigingen van presentatoren is of in de gewone omgang tussen de festivalgangers (Shandler 2004). Wanneer de taal wel gesproken wordt, gebeurt dit volgens Shandler (2004) met een overdreven bewustzijn. Zo zegt hij over twee in het Jiddisch interacterende personen: ‘*They’re not simply having a conversation in Yiddish; they’re*

³⁷ ‘Klez’ uit *KlezCalifornia* verwijst naar klezmer: een joodse muziekstijl.

³⁸ Yugntruf (2012) *Yidish-Vokh 2012 FAQ*, 9 april 2013, <http://yugntruf.org/yiddish-vokh/faq/?lang=en#people>.

HAVING A CONVERSATION IN YIDDISH' (op. cit.: 19). Hoewel dit voorbeeld afkomstig is van een Joodse, academische conferentie waar de Jiddische taal, literatuur en cultuur onderwerpen van discussie waren, geeft het een indicatie van hoe het Jiddisch mogelijk door festivalgangers wordt gebruikt indien zij het gebruiken. Ook dergelijke festivals, waarbij het grootste deel van de bezoekers Joden betreft (op. cit.: 26), lijken immers uitermate geschikt om een bijdrage te leveren aan 'de culturele redding' van het Jiddisch, zoals Shandler de *postvernacular Yiddish performances* noemt (2004: 22), in een tijd waarin het dagelijks gebruik van de taal relatief laag is waardoor zij zelfs op de lijst met bedreigde talen van UNESCO terecht gekomen is.³⁹

Wanneer festivalgangers echter niet dikwijls onderling Jiddisch met elkaar spreken, dan rijst de vraag op waarom Shandler het Jiddisch een 'taal van festivals' noemt (2004: 24). De oorzaak hiervoor is te vinden in het feit dat het gebruik van het Jiddisch hoofdzakelijk gereserveerd is voor beperkte momenten van performance door geselecteerde performers om het veronderstelde vermogen van de taal om '*cultural distinctiveness associated not with the here and now, but with venues remote in time, place, and sensibility*' uit te drukken zo goed mogelijk tot zijn recht te laten komen (op. cit.: 25). Zoals volgens Shandler kenmerkend is voor het *postvernacular* Jiddisch, is de betekenis van de daadwerkelijk gesproken woorden ondergeschikt aan het belang van de *speech act* zelf (2004: 20).

5.3 Muziek en theater

Festivalonderdelen waarin dit symbolische gebruik van het Jiddisch duidelijk naar voren komt, zijn bijvoorbeeld muziekoptredens, toneeluitvoeringen en de voordracht van gedichten en verhalen. Dat de betekenis van woorden niet zeer van belang is, is bij muziekoptredens relatief goed denkbaar. Muziek staat immers bekend om haar expressieve vermogens, waar Victor Hugo ooit als volgt naar verwees: 'Muziek drukt dat uit wat niet gezegd kan worden maar waarover niet gezwegen kan worden'.⁴⁰

Bij toneeluitvoeringen en het voordragen van gedichten en verhalen, waarvan enkele thema's reeds in het vorige hoofdstuk aan de orde zijn gekomen, lijkt de betekenis van de gesproken woorden echter wel degelijk van belang te zijn om de uitvoeringen op waarde te kunnen schatten. Om hierop in te spelen kiest de festivalorganisatie er dikwijls voor om de betreffende voorstellingen, ook muziekoptredens, van een vertaling te voorzien (Shandler 2004: 28). Hiervoor zijn diverse opties beschikbaar: uitvoeringen in twee talen (mijn interpretatie van 'tweetalige uitvoeringen'), een gehele vertaling in bijvoorbeeld het Engels via koptelefoons of als ondertiteling, of enkele verklarende opmerkingen tijdens de uitvoering of in de programmaboekjes (ibid.). In aanvulling hierop lijkt een gehele vertaling van bijvoorbeeld een gedicht op een blaadje mij tevens mogelijk te zijn. Deze voorbeelden willen echter niet zeggen dat er alleen maar vertalingen plaatsvinden van het Jiddisch

³⁹ Over de precieze achtergronden van de bezoekers van de festivals is geen informatie bekend. UNESCO (2013) *UNESCO Interactive Atlas of the World's Languages in Danger*, 31 januari 2013, <http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/index.php>.

⁴⁰ Imade IT (2012) *Citaten met muziek*, 10 april 2013, <http://www.citaten.net/zoeken/citaten-muziek.html?page=4>. Over het beschouwen van muziek als taal zijn diverse discussies te voeren die echter te ver reiken voor dit onderzoek. Tevens is er onderzoek mogelijk naar muziek als mogelijke drager van cultuur, maar ook dat valt buiten de grenzen van deze scriptie.

naar een andere taal. Zo heeft Dora Wasserman een naar het Jiddisch vertaalde productie gemaakt van het theaterstuk *Les Belles Soeurs* van Michel Tremblay (Zatzman & Levin 2013: 5-6).

De beschreven vertaalpraktijken bij festivals maken duidelijk dat het Jiddisch gaat functioneren als een soort muziek op het geluid en de cadans waarvan festivalgangers zich graag laten meeslepen (Ovadia in Shandler 2004: 28). Hierdoor kunnen bezoekers van een festival zich tijdelijk in een zo genoemd 'Jiddischland' wanen dat gestalte krijgt als een plaats van herinnering aan zowel een plaats (Oost-Europa), een tijd (voor de Tweede Wereldoorlog) als een volk (Ashkenazim) (Silvain & Minczeles in Shandler 2003: 139). Volgens Romeyn & Kugelmass (in Shandler 2004: 26) is een dergelijke ervaring van een plaats echter zo geforceerd dat het de realiteit vervangt. De Ashkenazische gemeenschap in Oost-Europa bestaat immers niet meer. Jiddischland is dan ook te benoemen als 'een soort culturele utopie' (Shandler 2004: 26).

5.4 Souvenirs

Dingen die op festivals dikwijls niet ontbreken zijn marktkraampjes. Ook het *Ashkenaz Festival* heeft een webpagina waarop de marktplaats van het festival staat beschreven. Waar er hier echter geen expliciete verwijzingen te vinden zijn naar Jiddische souvenirs, biedt de online winkel van *Yugntruf* een groot scala souvenirs aan.⁴¹ T-shirts, rompertjes, mokken, buttons, tassen en petten voorzien van een paar Jiddische woorden zijn slechts enkele voorbeelden. In afbeelding 5.2 is een mok weergegeven waar het Jiddische woord voor 'Jammie' (*Geshmak*) op is gedrukt.⁴² Evenals de productie van boeken, woordenboeken en gedichtenbundels zijn ook deze objecten op te vatten als 'verdingelijkingen' van taal (Shankar & Cavanaugh 2012). Bovendien zijn deze en vergelijkbare realia te beschouwen als manieren waarop het Jiddisch geconsumeerd kan worden (Shandler in Shankar & Cavanaugh 2012: 358).

Afbeelding 5.2 – Mok 'Jammie'

5.5 Jiddische les

Een vraag die resteert, is in hoeverre er Jiddisch geleerd kan worden tijdens de festivals. Op basis van de gelezen artikelen en bekeken websites lijkt dit dikwijls niet tot het programma te behoren: verwijzingen ernaar zijn bijna niet te vinden. De enige twee 'festivals' waar lessen Jiddisch in ieder geval op het programma staan zijn de *Yidish-Vokh* en de *Yiddish Summer Weimar*.⁴³ Het woord festival in de vorige zin staat echter niet voor niets tussen aanhalingstekens. Beide evenementen geven namelijk meer de indruk van respectievelijk een zomerkamp en zomerschool dan van festivals zoals die tot nu toe in dit hoofdstuk beschreven zijn. Naast dat er tijdens lessen meer kennis van het

⁴¹ Parnes, S. (s.a.) // *AshkenArtz Marketplace*, 10 april 2013, http://www.ashkenazfestival.com/?page_id=40.

CafePress Inc. (2012) *Yugntruf Krom*, 10 april 2013, <http://www.cafepress.com/yugntrufkrom>.

⁴² CafePress Inc. (2012) *Yugntruf Krom*, 10 april 2013, <http://www.cafepress.com/yugntrufkrom>.

⁴³ Onbekend (2013) *Yiddish Summer Weimar*, 10 april 2013, <http://www.yiddishsummer.eu/>.

Jiddisch kan worden opgedaan door deelnemers van de *Yidish-Vokh* – om mee te kunnen doen is het beheersen van Jiddisch voor dagelijks gebruik vereist – gaat het leren tijdens dagelijkse interactie bijna ongemerkt door. Zo stoppen deelnemers soms midden in zinnen om hun eigen grammatica of die van de ander te verbeteren of om te vragen hoe een bepaald woord in het Jiddisch gezegd dient te worden (Shandler 2004: 36). Hoewel de gedachte dat er gedurende de hele week alleen Jiddisch gesproken wordt de indruk wekt dat er tijdens de *Yidish-Vokh* sprake is van een relatief ‘natuurlijk’ voorkomen van de taal, laat Shandler (ibid.) zien dat het eigenlijk een continue performance betreft aangezien in de rest van het jaar bijna geen van de deelnemers Jiddisch gebruikt als dagelijkse omgangstaal. Onder andere de activiteiten die tijdens de week georganiseerd worden, maken duidelijk dat de taal niet alleen in stand gehouden maar ook geconstrueerd wordt. Zo kent het Jiddisch van oorsprong geen woorden voor bijvoorbeeld hedendaagse activiteiten die tijdens de *Yidish-Vokh* op het programma staan. Zelfs bepaalde plantennamen of politieke termen dienden in eerdere fasen van het Jiddisch uitgevonden te worden (Harshav 1990: 64). Een lijst met dergelijke relatief moderne woorden ontvangen de deelnemers van de *Yidish-Vokh* vooraf thuis (Shandler 2004: 36).

6. Jiddisch in Nederland

In de voorgaande hoofdstukken zijn diverse functies van het Jiddisch uitgewerkt in hoofdzakelijk een Amerikaanse context. Om ondanks het minimale aanbod aan wetenschappelijke literatuur over de rol van het Jiddisch in Nederland een beeld te kunnen schetsen van de functies van deze taal in deze context, wordt in dit hoofdstuk gepoogd de Nederlandse context met betrekking tot het Jiddisch zo goed mogelijk in beeld te brengen op basis van tevens krantenberichten en websites. Bij het in kaart brengen van onder meer de populatie Joden in Nederland en enkele organisaties en instituties in Nederland die op een zekere manier verband houden met het Jiddisch dienen de reeds beschreven functies in de hoofdzakelijk Amerikaanse context en de bijbehorende factoren als leidraad.

6.1 Populatie Joden in Nederland

Hoe ziet de populatie Joden er in Nederland uit en wat zijn haar kenmerken? Zoals in vele Europese landen is het van belang hierbij onderscheid te maken tussen de periode voor en de periode na de Tweede Wereldoorlog. Tammes (2007) vermeldt dat slechts 25,9% van de Joodse inwoners van Amsterdam de Holocaust heeft overleefd en ze heeft onderzocht met welke factoren de overlevingskansen veelal samenhangen. Hieruit is gebleken dat banden met niet-Joden de voornaamste bron van overleving waren aangezien die tot een schuilplaats en andere dagelijkse behoeften konden leiden. Ook seculier of bekeerd zijn en/of het hebben van een hoge sociaaleconomische status verhoogden de kans op overleving (Ben-Schlomo & Ben-Schlomo 2007). Mogelijke verklaringen voor dit laatste zijn dat Joden met een hogere sociaaleconomische status meer materiële middelen hadden, meer mensen met autoriteit kenden en konden beïnvloeden, en meer kennis of vaardigheden hadden waarvan ook niet-Joden profijt konden hebben dan Joden met een lagere sociaaleconomische status (Szreter and Woolcock in Ben-Schlomo & Ben-Schlomo 2007).

Tegenwoordig leven er, zo is in vervolg op een onderzoek uit 1999 uit een vergelijkbaar onderzoek in 2009 van het Interdisciplinair Demografisch Instituut gebleken, bijna 53.000 Joden in Nederland (Van Solinge & Van Praag 2010). Hierbij zijn Joden gedefinieerd als 'mensen met ten minste een Joodse moeder – Joods volgens de Joodse wet – en mensen met alleen een Joodse vader (vader-Joden)' (NRC Next 17-09-2010). Onder hen zijn relatief veel ouderen en babyboomers en relatief weinig jongeren (ibid.). Wat betreft hun sociaaleconomische en sociaal-culturele positie zijn de resultaten van onderzoeken uit 2001 en 2004 in overeenstemming met de resultaten van de genoemde onderzoeken naar overlevenden van de Holocaust: Joden in Nederland hebben een relatief hoge sociaaleconomische en intellectuele positie (De Vries 2006: 74). Hiermee gaat een ver gevorderde assimilatie gepaard (op. cit.: 80) die zich onder andere weerspiegelt in het gegeven dat het aantal gemengde relaties (tussen Joden en niet-Joden) toeneemt (NRC Next 17-09-2010). Een dergelijke assimilatie is een indicatie voor een relatief laag praktisch gebruik van een taal als het

Jiddisch.⁴⁴ Gezien deze assimilatie zullen de meeste Joden in Nederland vermoedelijk dan ook weinig verschillen zien tussen hen en niet-Joden in Nederland. Behalve enkele orthodox-religieuze Joden (4% van het totale aantal) in buitenwijken van Amsterdam (o.a. Buitenveldert) en Amstelveen, leven na de Tweede Wereldoorlog geboren Joden in Nederland dikwijls niet meer samen in gemeenschappen met een aanzienlijk aantal Joden (De Vries 2006) ondanks dat bijna de helft van de Joden in Nederland in de Amsterdamse agglomeratie woont (De Vries s.a. & Onbekend s.a.). Deze matige concentratie leidt tot een verder verkleinde kans op gebruik van het Jiddisch als dagelijkse omgangstaal. In een onderzoek naar de toepassing van het Handvest voor Regionale Talen of Talen van Minderheden spreekt de Raad van Europa (2008) over 'een paar honderd' Jiddisch sprekenden in Nederland.

Tegelijkertijd zijn er de laatste jaren zorgen ontstaan over een 'nieuw antisemitisme'. Hoewel het Centrum Informatie en Documentatie Israël (CID) een afname in het totaal aantal gemelde antisemitische incidenten in Nederland van 124 in 2010 naar 113 in 2011 rapporteert, is dit aantal nog steeds hoger dan voor het piekjaar 2009 waarin het aantal meldingen 167 bedroeg (Friedman 2012: 1). De tegenwoordige antisemitische geluiden zijn hoofdzakelijk afkomstig uit islamitische kringen en hangen in ieder geval gedeeltelijk samen met de ontwikkelingen in het Midden-Oosten (ibid.).⁴⁵

Daarnaast is de binding met het Jodendom bij kinderen over het algemeen zwakker gebleken dan bij ouders, en bij Joods opgevoede mensen en mensen met een Joodse partner hoger dan bij niet-Joods opgevoede mensen en mensen zonder Joodse partner (De Vries s.a. & Onbekend s.a.). Bovendien is voor het grootste deel van de Joden in Nederland niet religie de belangrijkste factor van 'het Jood zijn', maar een 'bewustzijn van Jood of van Joodse komaf zijn en een gemeenschappelijke geschiedenis hebben' (De Vries 2006: 75; eigen vertaling). Zo is uit een enquête onder vader-Joden gebleken dat 'typisch Joods woordgebruik, humor en dergelijke' tijdens de opvoeding voor 75% van de vader-Joden 'het enige aspect is waarin de opvoeding van de meerderheid (*sic*) der vader-Joden als Joods te kwalificeren is' (De Vries s.a.).

Wat de gedeelde geschiedenis betreft, legt De Vries (2006 & s.a.) de focus op de Tweede Wereldoorlog en heeft ze weinig tot geen aandacht voor de gebieden waar de migranten eens vandaan zijn gekomen. Van de huidige eerste generatie Joodse migranten blijken ongeveer vijfduizend van de achtduizend uit Israël te komen (waardoor het belang van het Hebreeuws voor Joden in Nederland toeneemt); slechts negenhonderd komen uit de voormalige Sovjet-Unie (De Vries 2006: 74). Over de eerdere Joodse migratiestromen van Oost-Europa, het gebied waar het Jiddisch is ontstaan, naar Nederland loopt momenteel nog een onderzoek in opdracht van het Menasseh Ben Israël Instituut om de kennishiaat die wat dit betreft bestaat op te vullen.⁴⁶ Gezien de bevinding dat

⁴⁴ Tevens het bestaan van Jiddische woorden in de Nederlandse taal is een indicatie voor een ver gevorderde assimilatie van Joden in Nederland. Stichting Hebreeuwse en Jiddische woorden in het Nederlands heeft dergelijke woorden toegankelijk gemaakt en gepubliceerd in het 'Oranje Boekje' (Stichting Hebreeuwse en Jiddische woorden in het Nederlands (2011) *SHJ: Stichting Hebreeuwse en Jiddische woorden in het Nederlands*, 11 juni 2013, <http://www.sofeer.nl/overshj.htm>).

⁴⁵ Afkeer tegen Joden, zionisten en Israëli zijn verschillende zaken die niet altijd strikt gescheiden gehouden worden of wellicht zelfs kunnen worden, al geeft het CID aan antizionisme niet onder de cijfers van antisemitisme te rekenen. Voor een bespreking van 'nieuw' antisemitisme zie Gans 2003.

⁴⁶ Menasseh Ben Israël Instituut (s.a.) *Eastern-Jewish immigration into the Netherlands 1880-1914*, 27 april 2013, <http://www.mbi.nl/index.php?linkid=34>.

wat Joden in Nederland aan 'Joods erfgoed' hebben afhankelijk is van de familiegeschiedenis (De Vries 2006: 78) is deze kennishiaat enigszins spijtig voor de conclusies van dit onderzoek.

Daarentegen valt te betwijfelen in hoeverre de geschiedenis van de Ashkenazim nog effect op de beleving van een gedeelde geschiedenis heeft. Het zou namelijk tevens denkbaar zijn dat deze geschiedenis reeds te lang geleden is en/of wordt overschaduwd door de later plaatsgevonden Holocaust die, zoals De Vries (2006) vermeldt, een immense impact gehad heeft op de betreffende familiegeschiedenissen. Wanneer dit laatste het geval zou zijn, dan is de bevinding dat de beleving van het Jood zijn hoofdzakelijk nog een kwestie van persoonlijke keuze blijkt te zijn (ibid.) van toenemend belang: welke componenten kiezen mensen? Van hoogstwaarschijnlijke invloed hierop zijn de mogelijkheden die in Nederland worden aangeboden door verschillende instituties en organisaties.

6.2 Instituties en organisaties

Om uitspraken te kunnen doen over de rol van de Jiddische taal in Nederland, zal in het onderstaande gekeken worden naar welke instituties en organisaties er in Nederland zijn die op één of andere manier te maken hebben met het Jiddisch. Hierbij dienen de eerder besproken cases – gemeenschappen, literatuur & festivals – als uitgangspunten aangezien die in andere contexten van toepassing zijn gebleken.

Een belangrijke institutie voor een taal, zeker wanneer het aantal moedertaalsprekers ervan afneemt, is het onderwijs. Om Jiddisch te leren bestaan er in Nederland diverse mogelijkheden. Wat betreft basisonderwijs in het Jiddisch zijn er echter weinig opties: enkel op het Cheider in Amsterdam is dit mogelijk. Op de andere Joodse scholengemeenschap, Joods Bijzonder Onderwijs, behoort niet het Jiddisch maar het Ivriet (modern Hebreeuws) tot het curriculum.⁴⁷ Waar de tweede scholengemeenschap Joden van allerlei verschillende stromingen toelaat, is het Cheider strikt voorbehouden aan ultraorthodoxe Joden. Dit verklaart mogelijk waarom op het Cheider Jiddisch onderwezen wordt. Uit de gemeenschaps-case is immers gebleken dat Jiddisch eigenlijk alleen in Hasidische gemeenschappen nog een dagelijkse rol vervult. Naast dit basisonderwijs bestaan er in Nederland enkele cursussen Jiddisch die toegankelijk zijn voor zowel Joden als niet-Joden. Zo bieden het Joods Studiecentrum in Leiden en de Universiteit van Amsterdam cursussen Jiddisch aan, geeft Justus van de Kamp er privélessen in en zijn er online cursussen in te volgen.⁴⁸

Een vraag die in deze context oprijst, is in hoeverre de cursisten te benoemen zijn als *heritage language learners* (Valdés in Van Deusen-Schol 2009: 221), en daarvoor of het Jiddisch in Nederland een *heritage language* is. Wat betreft dat laatste kan gezien de definitie van *heritage language* – een taal met een persoonlijke relevantie anders dan de nationale of dominante taal van een land – niet heel veel twijfel bestaan: Nederlands is de dominante taal in Nederland en gezien het feit dat het

⁴⁷ Joods Bijzonder Onderwijs (s.a.) *Joodse Identiteit*, 27 april 2013, http://www.jbo.nl/pages_rosipina/identiteit/24.html.

⁴⁸ Stichting Jiddisj (2011) *Cursussen*, 27 april 2013, <http://www.stichtingjiddisj.nl/>.

Jiddisch nog in Nederland gesproken wordt, heeft het blijkbaar een bepaalde persoonlijke relevantie. De vraag is echter of dit niet voor alle in Nederland gesproken talen geldt die anders zijn dan het Nederlands. Wanneer iemand een taal leert, heeft deze taal immers reeds snel een zekere persoonlijke relevantie voor die persoon (zie ook Van Deusen-Schol 2009). Deze persoonsafhankelijke benadering van een *heritage language* maakt dat een taal voor de één wel een *heritage language* kan zijn terwijl dezelfde taal dat voor een ander uit zelfs hetzelfde land mogelijk niet is.

Dat iemand in een huis opgegroeid moet zijn waar de betreffende taal gesproken wordt om een *heritage language learner* te zijn, beschouw ik tevens als een te nauw criterium. Hoewel een erfenis inderdaad van generatie A naar generatie B wordt overgedragen, zou een Hasidische Jood die de taal als kind aangeleerd krijgt om 'slechts' dagelijks in te converseren volgens deze definitie wel een *heritage language learner* zijn en een Jood die op latere leeftijd alsnog de taal van zijn voorouders wil leren niet. Dit laatste wel betrekking in de definitie van een *heritage language* maakt taal een enigszins bijzondere vorm van een erfenis: een erfenis die niet noodzakelijkerwijs naar iemand overgedragen hoeft te worden, maar één die een persoon zichzelf, zonder band met een vorige eigenaar, kan aanwenden. Op basis hiervan zou de 'persoonlijke relevantie' van een *heritage language* mijns inziens dan ook gespecificeerd moeten worden als 'het willen gebruiken van de taal omdat het de taal is die vorige generaties (tevens) hebben gesproken'. Hierbij maakt het geen verschil of de vorige generaties deel uitmaken van de eigen biologische familie of niet. In de genoemde specificering van 'persoonlijke relevantie' is de toevoeging van '(tevens)' van groot belang om een primitivistische benadering van *heritage languages* te vermijden.

Weer terugkerend naar de keuzemogelijkheden die in Nederland geboden worden wat betreft componenten van 'het Jood zijn', resteren nog twee onderdelen: Jiddische literatuur en festivals. Tweehonderd jaar lang, van 1650 tot 1850, was Amsterdam het centrum van de Jiddische drukkunst in Nederland (Gutschow 2007: 1). Publicaties betroffen onder andere verhalend proza, toneelstukken, humoristische literatuur, religieuze literatuur en tekstboeken (ibid.). Na deze periode nam het aantal Joden in Nederland dat Jiddisch sprak drastisch af ten gevolge van het anti-Jiddisch taalbeleid van de toenmalige Nederlandse overheid (Wallet 2006). In de twintigste eeuw was de productie van Jiddische boeken zeer beperkt geworden en werd alleen nog gedaan door net geïmmigreerde Ashkenazim (Gutschow 2007). Tegenwoordig lijken er geen nieuwe boeken meer in het Jiddisch in Nederland geproduceerd te worden; wel brengt Stichting Jiddisj eens per kwartaal het literaire tijdschrift *Grine Medine* uit.⁴⁹ Er staan zowel Nederlandse als Jiddische teksten in en de laatste worden per regel geannoteerd, geromaniseerd of naar het Nederlands vertaald.⁵⁰ Vertalingen van Jiddische gedichten en verhalen naar het Nederlands zijn veel gemaakt door met name Willy Brill: 'een soort eenzame pionier van het Jiddisch in Nederland' (Hijmans 2009). Naast vertalen doet Brill onder andere veel aan toneelspelen en zingen in het Jiddisch (ibid.). Evenals bij festivals dikwijls gebeurt, zoals uit de case is

⁴⁹ Stichting Jiddisj (2012) *Over Grine Medine*, 11 juni 2013, <http://www.stichtingjiddisj.nl/>.

⁵⁰ „

gebleken, is bijvoorbeeld het stuk 'Een Dag in Kasrilevke' in het Jiddisch opgevoerd met een begeleidende vertelster die tevens de scènes in het Nederlands aan elkaar verbindt.⁵¹

Festivals zelf die in het teken van het Jiddisch staan, zijn tevens in Nederland te vinden. Zo was er in 2008 en 2010 het Jiddisch Festival Leeuwarden (en de plannen voor 2014 zijn inmiddels klaar) en in 2012 de negende editie van het Jiddisch Festival Tilburg.⁵² Een blik op de programma's leert dat muziekoptredens en –workshops belangrijke onderdelen vormen van de festivals. Tevens worden er films getoond en zijn er met name bij het Jiddisch Festival Leeuwarden enkele lezingen over taal gerelateerde onderwerpen als een inleiding op het Jiddisch en Jiddische poëzie. Dit laatste is mogelijk te verklaren doordat het Jiddisch Festival Leeuwarden een initiatief is van Tresoar, het Fries historisch en letterkundig centrum, en meer algemeen, omdat er gekeken kan worden naar de verschillen en overeenkomsten tussen de posities van het Fries en het Jiddisch in Nederland. Indirect sluit dit, hetzij bewust hetzij onbewust, bij de aanbeveling van de Raad van Europa (2008: 11) aan Nederland aan om banden tussen groepen die een minderheids- of streektaal gebruiken te ontwikkelen en in stand te houden.

⁵¹ Hallo Joods (s.a.) *Een Dag in Kasrilevke*, 27 april 2013, <http://www.hallojoods.nl/index.php?rubrieknr=95&itemnr=1018&index=1&site=&tail=Y&taalnr=2>.

⁵² Jiddisch Festival Leeuwarden (s.a.) *Festivalinfo*, 27 april 2013, <http://www.jiddischfestivalleeuwarden.nl/intro.php?t=n>.

Jiddisch Festival Leeuwarden (2012) *De festivalplannen voor 2013 & 2014 zijn klaar!*, 27 april 2013, <http://www.facebook.com/pages/Jiddisch-Festival-Leeuwarden/255480707793>.

Paradox (2012) *Jiddisch Festival 2012: Duo NIHZ met Louk Boer, Di Gojim, rondleiding Joodse begraafplaats Oisterwijk en zangworkshop Ima Sara*, 27 april 2013, <http://www.paradoxtilburg.nl/events/jiddisch-festival-2012-duo-nihz-met-louk-boer-di-gojim-met-ivo-janssen-het-glanzberg-project-wandeling-joodse-begraafplaats-oisterwijk/>.

Gemeente Tilburg (2010) *Driedaags Jiddisch Festival*, 27 april 2013, http://www.tilburg.nl/stad/ep/channelView.do?channelId=-10481&programId=11792&pageTypeld=8537&contentTypeld=1001&displayPage=%2Fep%2Fchannel%2Fchannel_related_content.jsp&relCntPage=%2Fep%2Fcontent%2Fchannel_content.jsp&contentId=34270.

7. Analyse & synthese

Na de bespreking van enkele theorieën over sociale functies van taal en beschrijvingen van cases over de rol van het Jiddisch in verschillende Joodse gemeenschappen, in Jiddische literatuur, bij festivals en de rol van het Jiddisch in Nederland, zullen deze relatief theoretische en praktische invalshoeken in dit hoofdstuk bijeengebracht worden. Hierbij dienen de eerste twee deelvragen – welke praktische en welke symbolische functies het Jiddisch vanaf 1881 gehad heeft – als leidraad. De beantwoording van de laatste twee deelvragen, welke hoofdzakelijk sociaal-culturele en politieke factoren hebben een rol gespeeld bij deze functies van het Jiddisch en hoe is het met deze gesteld in de Nederlandse context, is geïntegreerd in de beantwoording van de eerste twee deelvragen.

7.1 Praktische functies

Om de praktische functies van het Jiddisch te analyseren, beschouw ik in navolging van Bucholtz & Hall (2004) en Bourdieu het gebruik van de taal als een *practice*: een zichtbare, sociale activiteit die niet geheel bewust plaatsvindt in tijd en ruimte (Jenkins 1992: 69-70). Voor het benoemen van verschillende ‘tijden en ruimtes’ hanteer ik het concept ‘domeinen’ van Fishman (1965a) en Schmidt-Rohr (in Haberland 2005). Hiermee neem ik indien van toepassing zijnde tevens de invloed van spreker, ontvanger, situatie, doel en onderwerp op de taalkeuze bij de communicatie in acht. Domeinen die uit de cases naar voren gekomen zijn waarin het Jiddisch in meer of mindere mate als communicatiemiddel wordt gebruikt, zijn educatie, familie, gemeenschappen, culturele en religieuze ceremonieën, literatuur en internet.

Het domein gemeenschappen blijkt in een aantal gevallen een bepalende factor te zijn voor het gebruik van het Jiddisch in andere domeinen. Zo zijn het steeds meer hoofdzakelijk Hasidim die voor dagelijkse interactie het Jiddisch gebruiken. De door Conklin & Lauri (in Baker 2001) benoemde factoren die hierbij van grote invloed lijken te zijn, zijn de concentratie van de personen en de beoogde externe verschillen met mensen van buiten de gemeenschap. Zo is de concentratie van Hasidim dikwijls erg hoog. In bijvoorbeeld New York en Antwerpen leven ze in hechte gemeenschappen. Ook in enkele wijken van Amsterdam en Amstelveen leven Hasidische gemeenschappen, maar in aantal zijn zij relatief klein. Zo bedraagt het aantal leden hiervan 4% van de totale Joodse gemeenschap in Nederland, dat overeenkomt met ruim 2100 personen (De Vries 2006; Van Solinge & Van Praag 2010). Het samenleven in dergelijke hechte gemeenschappen is een uiting van en draagt bij aan het onderscheid dat Hasidim zien en willen behouden tussen henzelf en andere mensen. Ze hechten zowel veel waarde aan *frim* (religieus) als *haymish* (‘traditioneel’) zijn. Naast hun kledingkeuze hanteren ze het Jiddisch, en niet de nationale taal of de heilige Hebreeuwse taal, als dagelijkse, onderlinge omgangstaal in zowel de gemeenschap als de eigen familie (Isaacs 1999).

Seculiere en *Middle Range* Joden, waartoe ook zo genoemde vader-Joden dikwijls gerekend worden, zijn over de generaties heen daarentegen dikwijls meer geassimileerd in het nieuwe land en gebruiken het Jiddisch niet meer als moedertaal, maar hoofdzakelijk voor bijvoorbeeld humor en intieme liefkozingen (Fishman 1965b; De Vries s.a.). Voor vader-Joden in Nederland blijkt dit zelfs het enige aspect te zijn op basis waarvan hun opvoeding als Joods te typeren is (De Vries s.a.). Het blijven gebruiken van het Jiddisch op deze wijze hangt vermoedelijk sterk samen met de associaties die de taal oproept, ofwel het door Bucholtz & Hall (2004) genoemde proces indexicaliteit. Omdat dit als een symbolische functie van een taal opgevat kan worden, komt het in de volgende paragraaf aan bod.

Wat betreft de domeinen educatie en culturele en religieuze ceremonieën is het toebehoren aan de Hasidische gemeenschap minder doorslaggevend wat betreft het wel of niet gebruiken van het Jiddisch. Wat betreft de manier van gebruiken, blijft het onderscheid tussen Hasidim en andere Joden echter relevant. Voor beide domeinen is het bestaan van instituties die het gebruik van de taal promoten en stimuleren van belang. Voor de Hasidim is dit de religieuze institutie die de bestudering van religieuze teksten met behulp van het Jiddisch stimuleert en de taal gebruikt voor bepaalde delen van de dienst in de synagoge en tijdens bepaalde feesten. Daarnaast zijn dit voor zowel Hasidim als andere Joden als niet-Joden scholen waarop Jiddisch onderwezen wordt, zoals het Cheider in Amsterdam en het Joods Studiecentrum in Leiden, en organisaties als het YIVO en Stichting Jiddisj.

Als culturele ceremonieën zijn de *vinikn*, die qua verloop enkele overeenkomsten met religieuze vieringen in een synagoge vertonen, en festivals te benoemen (o.a. Bronner 2001; Shandler 2003 & 2004). Tijdens *vinikn* vindt alles in het Jiddisch plaats en zijn onder andere het zingen van liederen en het voordragen van gedichten en krantenartikelen gebruikelijke onderdelen. Hieruit valt op te maken dat Jiddische literatuur, waarin zowel het vroegere Oost-Europa aan bod komt als de leefwijzen in de Amerikaanse samenleving, bij dergelijke bijeenkomsten een centrale rol speelt. Tevens op festivals vormen vergelijkbare verhalen en gedichten relevante bronnen van inspiratie. Een belangrijk verschil met *vinikn* is echter dat ze tijdens festivals dikwijls met een vertaling gepaard gaan. Het Jiddisch verliest hier haar praktische functie grotendeels en van symbolische functies is in toenemende mate sprake. Bij festivals in Nederland lijkt van vertaling zelfs geen sprake te zijn: de websites van de organisaties ervan wekken de indruk dat de belangrijkste focus van de festivals muziekoptredens en –workshops zijn, terwijl er bij het Jiddisch Festival Leeuwarden tevens aandacht is voor lezingen over de achtergronden van het Jiddisch.

Op festivals of kampen als de *Yidish-Vokh* en *Yiddish Summer Weimar* zijn er daarentegen nog steeds praktische functies van het Jiddisch zichtbaar. Deze zijn echter niet meer te duiden met het concept ‘*practice*’; het concept ‘*performance*’ is in deze situaties beter op zijn plaats. Waar een *practice* een relatief onbewust plaatsvindende sociale activiteit is, is een *performance* een relatief bewuste uitvoering van een sociale activiteit met een ideologische insteek (Bucholtz & Hall 2004). Shandler (2004) laat dit zien door aan te geven dat bezoekers van de *Yidish-Vokh* buiten die week om niet gewend zijn dagelijks Jiddisch te spreken en zegt over een korte conversatie ter illustratie: ‘*They’re not simply having a conversation in Yiddish; they’re HAVING A CONVERSATION IN YIDDISH*’ (19). De ideologische insteek die hiermee gepaard gaat, is hierbij onmiskenbaar.

7.2 Symbolische functies

Zoals zojuist reeds is gebleken, is het onderscheid tussen praktische functies en symbolische functies van het Jiddisch niet zo zwart wit als het wellicht geformuleerd is. De bereidheid om een taal tijdens een *practice* of performance te gebruiken is namelijk dikwijls afhankelijk van symbolische functies die de taal tegelijkertijd vervult. Hierbij kan worden gedacht aan de andere twee processen die Bucholtz & Hall (2004) onderscheiden in relatie tot taal en identiteit – indexicaliteit en ideologie – die ik probeer toe te passen op een taal als geheel en niet op specifieke onderdelen ervan zoals woorden.

In dit geval verwijst indexicaliteit naar de associaties die het gebruik van een bepaalde taal oproept. Hierbij spelen de drie volgende culturele factoren van Conklin & Lauri (in Baker 2001) een voorname rol: 1. de mate waarin een taal verwijst naar een bepaalde etniciteit, 2. de mate waarin een taal bijdraagt aan een bepaalde identiteit en 3. de attitude die er heerst tegenover de betreffende etniciteit dan wel identiteit. Hoewel ik de indruk had dat in ieder geval de eerste en laatste factor eigenlijk altijd door 'buitenstaanders', mensen die de taal niet spreken, ingevuld worden, is op basis van de cases duidelijk geworden dat gebruikers van de taal zelf hier tevens dikwijls invulling aan geven. Zo beschouwden net uit door antisemitisme gekenmerkte gebieden gemigreerde *Middle Range* Joden het Jiddisch als een *badge of shame*: het gebruik ervan maakte onmiddellijk hun lage status als immigrant die, zoals weerspiegeld door de invloeden van vele talen op het Jiddisch, overal rondgezworven heeft maar bijna nergens geaccepteerd werd, duidelijk (Fishman 1965b: 52). Bovendien bezorgde het spreken van het Jiddisch pas gemigreerde Joden destijds 'een vreemd accent' wanneer ze Engels spraken (ibid.). Later, toen hun sociaaleconomische positie verbeterd was, ontstond er een overwegend positieve houding tegenover de voorouders uit Oost-Europa en konden de (klein)kinderen van migranten weer trots zijn op de groep waartoe ze behoorden en voor welke het gebruik van het Jiddisch nog steeds een index vormde (op. cit.: 53). Of de eerdere negatieve associaties wederom een rol (gaan) spelen bij het gebruik van het Jiddisch in een Nederland waar sprake is van een toenemend aantal antisemitische geluiden uit hoofdzakelijk islamitische kringen, is onduidelijk.

Naast de vraag in welke mate het Jiddisch associaties oproept met 'het Jood zijn', is de vraag in welke mate de taal een kenmerkende factor vormt voor de Ashkenazische of Joodse identiteit (en impliciet in welke mate er hiervoor mogelijk andere indices zijn). Waar het Jiddisch voor Hasidim een belangrijke bijdrage levert aan de uiting van hun identiteit als Hasidim – het is hetgene dat hun onderscheidt van andere ultraorthodoxe Joden die dikwijls met hen vergelijkbare kleding dragen – daar lijkt het voor andere Joden hieraan slechts een geringe bijdrage te leveren. Hoewel Harshav vermeldt dat Jiddische schrijvers door middel van 'hun taal' 'hun wereld' met zich meedragen (1990: 90), blijkt dat de reproducties van een dergelijke wereld, Jiddischland genoemd (Shandler 2003), belangrijker zijn dan de taal waarin ze geschreven zijn. Zo worden Jiddische teksten, hetzij schriftelijke hetzij tijdens festivals gesproken, regelmatig vertaald naar bijvoorbeeld het Engels (o.a. Shandler 2004 & Margolis 2009). Desondanks kunnen de Jiddische teksten, zoals Anderson (1991) voor bijvoorbeeld het Latijn liet zien, als middel functioneren om een *imagined community* te creëren, ondanks verschillende dialecten die er van een taal zijn ontstaan (Harshav 1990: 29). Onder andere een gemakkelijk en goedkoop te reproduceren alfabet is een factor die dit proces bevordert (Conklin &

Lauri in Baker 2001). Het feit dat het Jiddisch naast de oorspronkelijke Hebreeuwse schrijfwijze tevens een Latijnse, goedkopere, schrijfwijze heeft, levert dan ook een positieve bijdrage aan het creëren van een *imagined community* op basis van literatuur. Dit *'imagined'* krijgt overigens een extra lading in het geval van de zich ontwikkelende Hasidische drukpers. Wanneer Hasidische publicaties namelijk verspreid worden naar niet-Hasidim dan zou dit bijdragen aan de verbeelding van een gemeenschap van onder andere Hasidim en andere Jiddisch lezende mensen: mensen van wie de Hasidim zo afgezonderd mogelijk (willen) leven. Ook in opkomst zijnde virtuele gemeenschappen van Joden leveren in de toekomst wellicht een bijdrage aan het uiting geven aan een Joodse *imagined community*.

Wanneer het Jiddisch tegenwoordig nog zou dienen als middel om bewust een Joodse natie mee te creëren zoals *Yiddishists* aan het begin van de twintigste eeuw in Oost-Europa beoogden (Gottesman 2003), zou dit als de door Bucholtz & Hall (2004) genoemde ideologische functie van de taal beschouwd kunnen worden. Uit de cases, die zich afspelen na de Joodse diaspora uit Oost-Europa in 1881, is dit echter niet naar voren gekomen. Het omgekeerde lijkt daarentegen wel aan de orde te zijn geweest. Veel net gemigreerde Joden besloten namelijk niet meer in het Jiddisch te spreken aangezien zij veronderstelden dat dit hun assimilatie in het nieuwe land zou belemmeren (Fishman 1965b). De ideologische rol die het Jiddisch na de migratie vervult, blijft dan ook beperkt tot het oproepen van de herinneringen aan en het verbeelden van het leven in Oost-Europa zoals onder andere is gebleken uit de analyse van aankondigingen van en activiteiten bij festivals. De *Yugntruf* legt bij dit verbeelden de nadruk relatief veel op het dagelijks gebruik van het Jiddisch tijdens de jaarlijkse *Yidish-Vokh*, terwijl de taal bij andere festivals dikwijls 'verborgen' zit in bijvoorbeeld muziekoptredens en toneeluitvoeringen.

Conclusie

De Europese Unie streeft naar een 'Europa gebaseerd op principes van democratie en culturele diversiteit binnen een kader van nationale soevereiniteit en territoriale integriteit' en 'de ontwikkeling van een transnationaal burgerschap en een transnationale identiteit' (Raad van Europa 1992: 2; Vonken 2006: 8). Met de ondertekening van het Europees Handvest voor Regionale en Minderheidstalen voor onder andere de volgens UNESCO bedreigde taal van de wereldwijd verspreide Joden uit Oost-Europa, het Jiddisch, lijkt Nederland, dat bijna 53.000 Joodse inwoners telt (Van Solinge & Van Praag 2010), een belangrijke bijdrage aan het behoud en de ontwikkeling van Jiddische rijkdom en tradities te leveren (Raad van Europa 1992). Over welke functies het Jiddisch in Nederland vervult, was echter relatief weinig bekend en in combinatie met de geschetste context en een interesse in de 'sociologie van taal' heeft dit geleid tot de volgende hoofdvraag voor dit onderzoek: *Welke functies vervult het Jiddisch in Nederland?*

Door middel van een literatuurstudie en zo nu en dan een webstudie zijn diverse domeinen in hoofdzakelijk Amerika geanalyseerd waarin het Jiddisch vanaf de immigratie van Joden uit Oost-Europa in 1881 naar onder andere Amerika, een rol heeft gespeeld. Hierbij is aan de hand van de vier door Bucholtz & Hall (2004) onderscheiden, aan taal en identiteit gerelateerde processen *practice*, indexicaliteit, ideologie en performance, gekeken naar twee, weliswaar aan elkaar gerelateerde, functies van het Jiddisch – praktische & symbolische – en op het gebruik ervan van invloed zijnde factoren zoals benoemd door Conklin en Laurie (in Baker 2001).

Uit de gemeenschaps-case is gebleken dat het Jiddisch alleen binnen de ultraorthodoxe Joodse gemeenschap, de Hasidim, nog functioneert als dagelijkse omgangstaal. Naast dat het Hebreeuws zo uitsluitend voorbehouden kan blijven aan religieuze zaken, dient het Jiddisch voor Hasidim als één van de middelen om zich te onderscheiden van andere mensen. Hun gebruik van het Jiddisch wordt bovendien bevorderd door de sterk geconcentreerde gemeenschappen waarin zij samenleven. Het aantal Hasidim in Nederland is echter slechts 4% van de totale Joodse gemeenschap in Nederland (De Vries 2006). Hieruit valt op te maken dat het Jiddisch als dagelijkse omgangstaal in Nederland slechts een minimale rol speelt. In de seculiere en *Middle Range* sectoren is de praktische functie van het Jiddisch in dagelijks, Joods familielevens beperkt tot liefkozingen, Jiddische woorden, zegwijzen en humor (Fishman 1965b; De Vries s.a.). Symbolisch gezien refereren deze elementen van het Jiddisch voor de gebruikers ervan mogelijk naar het leven van hun gerespecteerde voorouders (Fishman 1965b) en dragen bij aan hun invulling van een Joodse identiteit, die steeds vaker op culturele wijze plaatsvindt dan op religieuze (De Vries 2006).

Behalve het gebruik van onder andere enkele Jiddische liefkozingen is het kennis nemen van een 'gedeelde' geschiedenis door middel van proza en poëzie tevens een mogelijkheid om aan een

dergelijke identiteit invulling te geven.⁵³ Verhalen van bijvoorbeeld Isaac Bashevis Singer schetsen een beeld van het leven in Oost-Europa voor de massale migraties die er vandaan plaatsvonden ten gevolge van verschillende antisemitische regimes en van het leven van net in Amerika gearriveerde Joden. Deze en andere teksten kunnen echter zowel in het Jiddisch als in bijvoorbeeld het Engels of Nederlands geschreven en gelezen worden. Het gegeven dat met name Willy Brill vele Jiddische teksten naar het Nederlands heeft vertaald, lijkt een indicatie te zijn voor een afname wat betreft de productie van Jiddische boeken. Desondanks worden er tevens verhalen voor theaterstukken naar het Jiddisch vertaald en zijn er dagelijks Jiddischtalige nieuwsberichten van de *Jewish Daily Forward* op het web te vinden. In hoeverre deze in Nederland gelezen worden is echter onbekend.

Tevens op festivals in Amerika zijn bijvoorbeeld opvoeringen van theaterstukken en de voordracht van gedichten in het Jiddisch voorzien van een vertaling gebruikelijk. In Nederland lijkt de focus bij festivals hoofdzakelijk op Jiddische muziek te liggen waarvan eventuele tekst vermoedelijk niet vertaald wordt. Dergelijke praktijken maken de functie van het Jiddisch duidelijk als middel om een zo genoemd 'Jiddischland' te verbeelden en te ervaren. Een dergelijke functie, het refereren aan voorouders door de taal te gebruiken, beschouw ik als typerend voor een *heritage language*. Naast het verbeelden van een land vindt op deze wijze tevens verbeelding plaats van een gemeenschap: een gemeenschap die het Jiddisch als *heritage language* beschouwt. In welke mate deze gemeenschap zich tevens in de virtuele wereld gaat ontwikkelen, zal de tijd moeten uitwijzen. Wat betreft de functies van het Jiddisch in Nederland heeft dit onderzoek enkele gefundeerde indicaties opgeleverd. Om een completer beeld ervan te krijgen is vervolgonderzoek door middel van veldwerk echter gewenst.

⁵³ 'Gedeelde' staat tussen aanhalingstekens, aangezien Joden uit verschillende windstreken in verschillende perioden naar Nederland zijn gekomen (eerst uit Spanje en Portugal, later uit Oost-Europa en recentelijk uit Israël) en wat dat betreft een andere geschiedenis hebben.

Referenties

- Anderson, B. (1991) *Imagined Communities* Londen/New York: Verso.
- Appelrouth, S. & Edles, L.D. (2008) *Classical and Contemporary Sociological Theory* Los Angeles: Pine Forge Press.
- Baker, C. (2006) *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism* New York: Multilingual Matters Ltd.
- Ben-Schlomo, Y. & Ben-Schlomo, Z. (2007) 'Commentary: From Links to Bonds—What Factors Determined the Survival of Jews during the Holocaust?' in: *International Journal of Epidemiology* 36: 335-337.
- Bourdieu, P. (1991) *Language and Symbolic Power* Boston: Polity Press.
- Bronner, S.J. (2001) 'From *Landsmanschaften* to *Vinkln*: Mediating Community among Yiddish Speakers in America' in: *Jewish History* 15: 131-148.
- Bucholtz, M. & Hall, K. (2004) 'Language and Identity' in: Duranti, A. (ed.) *A Companion to Linguistic Anthropology* West-Sussex: Blackwell Publishing: 369-394.
- Canadian Jewish News (2010) 'Comic book wins Yiddish literature award', 27 mei 2010.
- Chomsky, N. (1979) *Language and Responsibility* Brighton: Harvester Press.
- Deusen-Schol, N. van (2009) 'Toward a Definition of Heritage Language: Sociopolitical and Pedagogical Considerations' *Journal of Language, Identity & Education* 2-3: 211-230.
- Deutsch, N. (2009) 'The Forbidden Fork, the Cell Phone Holocaust, and Other Haredi Encounters with Technology' in: *Contemporary Jewry* 29: 3-19.
- Dolber, B. (2011) 'From Socialism to "Sentiment": Toward a Political Economy of Communities, Counterpublics, and Their Media through Jewish Working Class History' in: *Communication Theory* 21: 90-109.
- Dorian, N.C. (2011) 'The Ambiguous Arithmetic of Language Maintenance and Revitalization' in: Fishman, J.A. & García, O. (eds.) *Handbook of Language and Ethnic Identity Vol. 2: The Success-Failure Continuum in Language and Ethnic Identity Efforts* Oxford: Oxford University Press, p. 461-471.
- Duranti, A. (2009) *Linguistic Anthropology: A Reader* West-Sussex: Wiley-Blackwell.
- Elsevier (2006) 'Klare wijn', 21 maart 2006.
- Elsevier (2007) 'Wilders noemt uitspraken Máxima 'prietpraat'', 25 september 2007.
- Fishman, J.A. (1965a) 'Who Speaks What Language to Whom and When?' in: *La Linguistique* 1-2: 67-88.
- Fishman, J.A. (1965b) *Yiddish in America: Socio-Linguistic Description and Analysis* Den Haag: Mouton & Co.
- Finkin, J. (2009) 'Jewish Jokes, Yiddish Storytelling, and Sholem Aleichem: A Discursive Approach' in: *Jewish Social Studies: History, Culture, Society* 16-1: 85-110.

- Friedman, E. (2012) *Monitor Antisemitische Incidenten 2011* Den Haag: Centrum Informatie en Documentatie Israël.
- Gans, E. (2003) 'De Joodse Almacht. Hedendaags Antisemitisme' in: *Vrij Nederland*, 29 november 2003.
- Goffman, E. (1991[1959]) *The Presentation of Self in Everyday Life* Londen: Penguin Books.
- Gottesman, I.N. (2003) *Defining the Yiddish Nation: Jewish Folklorists of Poland* Detroit: Wayne State University Press.
- Gutschow, M. (2007) *Inventory of Yiddish Publications from the Netherlands: c. 1650 – c. 1950* Leiden/Boston: Brill.
- Haberland, H. (2005) 'Domains and Domain Loss' in: Preisler, B.; Fabricius, A., Haberland, H.; Kjærbeck, S. & Risager, K. (eds.) *The Consequences of Mobility* Roskilde: Roskilde University.
- Hallel, M. & Spolsky, B. (1993) 'The Teaching of Additional Languages in Israel' in: *Annual Review of Applied Linguistics* 13: 37-49.
- Harshav, B. (1990) *The Meaning of Yiddish* Stanford: Stanford University Press.
- Hartman, H. & Sheskin, I.M. (2012) 'The Relationship of Jewish Community Contexts and Jewish Identity: A 22-Community Study' in: *Contemporary Jewry* 32: 237-283.
- Herk, G. van (2012) *What is Sociolinguistics?* West-Sussex: Wiley-Blackwell.
- Hijmans, M.J. (2009) 'Willy Brill, performer, vertaler en pionier van de Jiddische revival' in: *Kol Mokum* 5-1.
- Hudson, R.A. (1996) *Sociolinguistics* Cambridge: Cambridge University Press.
- Hymes, D. (1977) *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach* Londen: Tavistock Publications.
- Isaacs, M. (1999) 'Haredi, haymish and frim: Yiddish vitality and language choice in a transnational, multilingual community' in: *International Journal of the Sociology of Language* 138: 9-30.
- Jenkins, R. (1992) *Pierre Bourdieu* Londen: Routledge.
- Jewish Daily Forward (2013) 'The Yiddish Forverts Goes Biweekly in Print Editors Will Change Focus to Daily Web Publication', 25 januari 2013.
- Lo-Philip, S. W.-Y. (2010) 'Towards a Theoretical Framework of Heritage Language Literacy and Identity Processes' *Elsevier* 21: 282-297.
- Lyons, J. (1968) *An Introduction to Theoretical Linguistics* Cambridge: Cambridge University Press.
- Margolis, R. (2009) 'Culture in Motion: Yiddish in Canadian Jewish Life' in: *Journal of Religion and Popular Culture* 21-special edition.
- NRC Next (2010) 'Joden Lopen voorop in Demografisch Gedrag', 17 september 2010.
- Onbekend (s.a.) *Samenvatting Sociaal Demografische Onderzoek onder Joden in Nederland*.
- Oostendorp, M. van (2007) 'Zullen We Maar Weer Hebreeuws Praten? De Wankele Positie van het Jiddisch' in: *Onze Taal* 76-1.
- Porter, C.E. (2004) 'A Typology of Virtual Communities: A Multi-Disciplinary Foundation for Future Research' in: *Journal of Computer-Mediated Communication* 10-1: 00-00.
- Raad van Europa (1992) *European Charter for Regional or Minority Languages* Straatsburg.

- Raad van Europa (2008) *Europees Handvest voor Regionale Talen of Talen van Minderheden: Toepassing van het Handvest in Nederland Straatsburg*.
- Sadan, T. (2011) 'Yiddish on the Internet' in: *Language & Communication* 31: 99-106.
- Shandler, J. (2003) 'Imaging Yiddishland: Language, Place and Memory' in: *History and Memory* 15-1: 123-149.
- Shandler, J. (2004) 'Postvernacular Yiddish: Language as a Performance Art' in: *The Drama Review* 48-1: 19-43.
- Shankar, S. & Cavanaugh, J.R. (2012) 'Language and Materiality in Global Capitalism' in: *Annual Review of Anthropology* 41: 355-369.
- Singer, I.B. (1972 [1953]) *Gimpel the Fool and Other Stories* New York: Wolff.
- Solinge, H. van & Praag, C. van (2010) 'Nieuw Onderzoek onder Joden in Nederland: Continuïteit en Verandering' in: *Demos* 26: 1-5.
- Taler, I. (2011) 'The Jewish Studies Book Awards: A Collection Development Strategy for Non-Sectarian Academic Libraries' in: *Collection Building* 30-1: 11-38.
- Tammes, P. (2007) 'Survival of Jews during the Holocaust: The Importance of Different Types of Social Resources' in: *International Journal of Epidemiology* 36: 330-335.
- Valdés, G. (2001) 'Heritage Language Students: Profiles and Possibilities' in: Kreeft-Peyton, J.; Ranard, D. & McGinnis, S. (eds.) *Heritage Languages in America: Preserving a National Resource* Washington DC: Center for Applied Linguistics and Delta Systems: 37-77.
- Vonken, E. (2006) *Verslag Palet-Babylon Seminar 'Taal en Identiteit, 31 maart 2006'* Eindhoven: Palet.
- Vries, M. de (2006) 'An Enduring Bond? Jews in the Netherlands and their Ties with Judaism' in: *Journal of Ethnic and Migration Studies* 32-1: 69-88.
- Vries, M. de (s.a.) *Vader-Joden en hun Band met het Jodendom: de Cijfers*. Amsterdam: Instituut voor Migratie en Etnische Studies.
- Wallet, B.T. (2006) "End of the jargon-scandal" – The decline and fall of Yiddish in the Netherlands (1796–1886)' in: *Jewish History* 20: 333-348.
- Weinreich, M. (2008 [1980]) *History of the Yiddish Language* New Haven/Londen: Yale University Press.
- Yu, S. (2005) *Family Factors in Bilingual Children's Code-Switching and Language Maintenance: A New Zealand Case Study* Auckland: University of Auckland.
- Zatzman, B. & Levin, L. (2013) 'Jewish Performance in Canada' in: *Jewish Theatre Review* 153: 3-7.
- Zeitlin, S. (1997) *Because God Loves Stories: an Anthology of Jewish Storytelling* New York: Touchstone.

Internet

- CafePress Inc. (2012) *Yugntruf Krom*, 10 april 2013, <http://www.cafepress.com/yugntrufkrom>.
- Forward (2013) *About the Forward Association*, 22 april 2013, <http://association.forward.com/about/>.
- Gemeente Tilburg (2010) *Driedaags Jiddisch Festival*, 27 april 2013,

- http://www.tilburg.nl/stad/ep/channelView.do?channelId=-10481&programId=11792&pageTypeId=8537&contentTypeId=1001&displayPage=%2Fep%2Fchannel%2Ftl_channel_related_content.jsp&relCntPage=%2Fep%2Fcontent%2Ftl_ed_ne_content.jsp&contentId=34270.
- Hallo Joods (s.a.) *Een Dag in Kasrilevke*, 27 april 2013, <http://www.hallojoods.nl/index.php?rubrieknr=95&itemnrs=1018&index=1&site=&tail=Y&taalnr=2>.
- Imade IT (2012) *Citaten met Muziek*, 10 april 2013, <http://www.citaten.net/zoeken/citaten-muziek.html?page=4>.
- Jewish Storytelling Coalition (2011) *Selected and Annotated Bibliography of Current Jewish Story Collections*, 22 april 2013, <http://www.jewishstorytelling.org/biblio.html>.
- Jiddisch Festival Leeuwarden (2012) *De festivalplannen voor 2013 & 2014 zijn klaar!*, 27 april 2013, <http://www.facebook.com/pages/Jiddisch-Festival-Leeuwarden/255480707793>.
- Jiddisch Festival Leeuwarden (s.a.) *Festival Info*, 27 april 2013, <http://www.jiddischfestivalleeuwarden.nl/intro.php?t=n>.
- Joods Actueel (2012) *Bart De Wever studeert reeds drie maanden Jiddisch aan de Universiteit Antwerpen [beluister zelf]*, 24 april 2013, <http://joodsactueel.be/2012/04/01/bart-de-wever-studeert-reeds-drie-maanden-jiddisch-aan-de-universiteit-antwerpen-beluister-zelf/>.
- Joods Bijzonder Onderwijs (s.a.) *Joodse Identiteit*, 27 april 2013, http://www.jbo.nl/pags_rosjina/identiteit/24.html.
- Joods Historisch Museum (2010) *Vierhonderd Jaar Joden in Nederland*, 6 april 2013, <http://www.jhm.nl/cultuur-en-geschiedenis/nederland/inleiding>.
- Kiesraad (2011) *Verkiezingsuitslagen Tweede Kamer 1918 – Heden*, 19 februari 2013, <http://www.verkiezingsuitslagen.nl/Na1918/Verkiezingsuitslagen.aspx?VerkiezingsTypeId=1>.
- Menasseh Ben Israël Instituut (s.a.) *Eastern-Jewish immigration into the Netherlands 1880-1914*, 27 april 2013, <http://www.mbi.nl/index.php?linkid=34>.
- Menasseh Ben Israel Institute (2012) *Yiddish in the Netherlands. An expression of Ashkenazic culture*, 31 januari 2013, <http://www.mbi.nl/?linkid=3>.
- Mlotek Family (s.a.) *The Yosl Mlotek Prize for Yiddish and Yiddish Culture: Yosl Mlotek Prize Recipients*, 24 april 2013, <http://www.mlotekfamily.com/id9.html>.
- Nieuw-Vlaamse Alliantie (2013) *Bart de Wever*, 9 juni 2013, <http://www.n-va.be/cv/bart-de-wever>.
- Onbekend (2013) *Hasidic Yiddish - שידיש חסידיש*, 18 april 2013, <https://www.facebook.com/pages/Hasidic-Yiddish-%D7%97%D7%A1%D7%99%D7%93%D7%99%D7%A9-%D7%90%D7%99%D7%93%D7%99%D7%A9/236271179788816>.
- Onbekend (2013) *Jiddisch*, 18 april 2013, <https://www.facebook.com/pages/Jiddisch/206834272674421?fref=ts&rf=108062672555267>.
- Onbekend (2013) *KlezCalifornia*, 1 april 2013, <http://www.klezcalifornia.org/Home>.
- Onbekend (2013) *Yiddish Summer Weimar*, 10 april 2013, <http://www.yiddishsummer.eu/>.
- Paradox (2012) *Jiddisch Festival 2012: Duo NIHZ met Louk Boer, Di Gojim, rondleiding Joodse*

- begraafplaats Oisterwijk en zangworkshop Ima Sara*, 27 april 2013, <http://www.paradoxtilburg.nl/events/jiddisch-festival-2012-duo-nihz-met-louk-boer-di-gojim-met-ivo-janssen-het-glanzberg-project-wandeling-joodse-begraafplaats-oisterwijk/>.
- Parnes, S. (s.a.) // *AshkenArtz Marketplace*, 10 april 2013, http://www.ashkenazfestival.com/?page_id=40.
- Partij voor de Vrijheid (2006) *Klare Wijn*, 28 mei 2013, http://www.pvv.nl/index.php?option=com_content&task=view&id=706.
- Rijksoverheid (2012) *Talen in Nederland*, 4 februari 2013, <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/erkende-talen/talen-in-nederland>.
- Shtetl (2011) *International Yiddish Theatre Festival*, 9 april 2013, <http://shtetlmontreal.com/2011/04/28/international-yiddish-theatre-festival/>.
- Sol Liptzin & Prager, L. (s.a.) *Yiddish Literature*, 24 april 2013, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0021_0_21265.html.
- Stanford University (2013) *Valdes, Guadalupe*, 11 juni 2013, <https://ed.stanford.edu/faculty/gvaldes>.
- Stichting Jiddisj (2011) *Cursussen*, 27 april 2013, <http://www.stichtingjiddisj.nl/>.
- Stichting Jiddisj (2012) *Over Grine Medine*, 11 juni 2013, <http://www.stichtingjiddisj.nl/>.
- Summer Institute of Linguistics (2009) *Ethnologue Country Index*, 4 februari 2013, http://www.ethnologue.com/country_index.asp?place=Europe.
- UNESCO (2013) *UNESCO Interactive Atlas of the World's Languages in Danger*, 31 januari 2013, <http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/index.php>.
- Van Dale Lexicografie B.V. (2013) *Betekenis 'Performance'*, 8 juni 2013, <http://www.vandale.nl/opzoeken?pattern=performance&lang=nn>.
- Virtual Shtetl (2013) *Dear Friends*, 18 april 2013, <http://www.sztetl.org.pl/en/>.
- Virtual Shtetl (2013) *The Project*, 18 april 2013, <http://www.sztetl.org.pl/en/cms/the-project/>.
- YIVO (2005) *Brief Introduction*, 10 juni 2013, <http://www.yivoinstitute.org/>.
- YIVO (2010) *Pogroms*, 31 januari 2013, <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Pogroms>.
- Yugnruf (2012) *Yidish-Vokh 2012 FAQ*, 9 april 2013, <http://yugnruf.org/yiddish-vokh/faq/?lang=en#people>.
- ZoomInfo (s.a.) *Yugnruf*, 1 april 2013, <http://www.zoominfo.com/#!search/profile/company?companyId=43221196&targetid=profile>.

Bijlage A – Woordenlijst

Ashkenazim	Joden van oorsprong afkomstig uit Oost-Europa
Bar Mitzvah	letterlijk: zoon van het gebod. Een joodse jongen is dit vanaf zijn dertiende levensjaar en dient vanaf dan aan alle godsdienstige plichten te voldoen.
Frim	religieus
Golems	mensfiguren uit klei
Haredim	ultraorthodoxe Joden, onder te verdelen in Hasidim en niet-Hasidim/Litvish
Hasidim	ultraorthodoxe Joden die Jiddisch als dagelijkse omgangstaal hebben
Haymish	'traditioneel', antoniem van 'modern' waarbij 'modern' 'conflicterend met de oude gewoonten' betekent
Litvish	ultraorthodoxe Joden die de nationale taal als dagelijkse omgangstaal hebben
Loshn Ashkenaz	letterlijk: taal van de Ashkenazim
Loshn Koydesh	letterlijk: heilige taal
Sefardim	Joden van oorsprong afkomstig uit Portugal
Shtetl	dorp
Taytsh	letterlijk: Duits
Vinkln	bepaalde culturele, Joodse organisatie

Bijlage B – Aankondigingen festivals

Afbeelding B1 – Aankondiging Montréal International Yiddish Theatre Festival

Bron: Shtetl (2011) *International Yiddish Theatre Festival*, 9 april 2013, <http://shtetlmontreal.com/2011/04/28/international-yiddish-theatre-festival/>.

Afbeelding B2 – Aankondiging Ashkenaz Festival

Bron: Parnes, S. (2012) *Ashkenaz*, 9 april 2013, <http://www.ashkenazfestival.com/>.

YIDISH-VOKH

יידיש

-וואָך

2011

יידיש 100% YIDDISH
הנאה 100% FUN

TUES., AUG. 23 - MON., AUG. 29, 2011
אויגוסט דעם 23סטן - דעם 29סטן

HELD AT: THE PEARLSTONE RETREAT CENTER
5425 Mount Gilead Road, Reisterstown, MD 21136
Contact us: YVokh@yugntruf.org; 212. 889. 0381

REGISTER TODAY: YUGNTRUF.ORG
student scholarships: yugntruf.org/yvokh/stipendyes
סטיפנדיעס פאַר סטודענטן

Afbeelding B3 – Aankondiging *Yidish-Vokh*

Bron: Golderber, L. (2011) *Announcement: Yiddish Language Camp in Maryland, Aug. 2011*, 9 april 2013, <http://groups.yahoo.com/group/Yidish-Loshn/message/1791>.

KlezCalifornia
Yiddish Culture Festival! 🎵
 Feb 18-20, 2012
 JCC of San Francisco
 (California St. @ Presidio)
Lomir aleh freylekh zayn!

Klezmer concert & dance party with
The Klez-X
 Featuring renowned violinist Daniel Hoffman
jccsf.org/arts
 Community Sing-Along
 Youth Program
 ages 6 and up

Save the Date
 A weekend in Yiddishland
 for less than a trip to New York!
info@KlezCalifornia.org
KlezCalifornia.org
 415.789.7679

50 hands-on workshops

- * Klezmer technique and ensembles
- * Dancing Klezmer style
- * Yiddish singing
- * Colorful Yiddish expressions
- * Yiddish literature, theater and history
- * A cross-cultural look at Jewish, Slavic, Balkan, Roma/Gypsy, Greek, and American cultures

Afbeelding B4 – Aankondiging *KlezCalifornia Yiddish Festival*

Bron: The Times of Israel (2012) *KlezCalifornia Yiddish Festival*, 9 april 2013, <http://www.timesofisrael.com/events/klezcalifornia-yiddish-festival-3/>.

Yiddish Food Festival

May 22, 2011

11:00 AM - 4:00 PM

Mt Sinai Synagogue

2610 Pioneer Avenue

www.mtsinaicheyenne.org

Supported in Cooperation with the
WYOMING ARTS COUNCIL AND THE NATIONAL ENDOWMENT FOR THE ARTS

<h3>Tours</h3> <p>Synagogue tours will be offered throughout the day. Don't miss the opportunity to learn about our historic building.</p> 	<h3>Traditional Jewish Foods</h3> <p>Rugelach Strudel Mandelbrot Hammentashen Honey Cake</p> 	<h3>Israeli Folk Dancing</h3> <p>Come watch the trained folk dancers perform in costume.</p>
<h3>Rabbi Workshop</h3> <p>Rabbi Karz-Wagman will provide workshops discussing common misunderstandings about Judaism.</p> 	<h3>Gabbage Rolls</h3> <p>Bagel with Lox & Cream Cheese Corned Beef Sandwich Kosher Hot Dogs Chicken Soup Matzah Balls Israeli Salad Dill Pickles Rye Bread Challah Kugel</p>	<h3>Klezmer Music</h3> <p>Hal Aqua and The Lost Tribe play nouveau klezmer music rooted firmly in traditional Jewish melodies.</p>

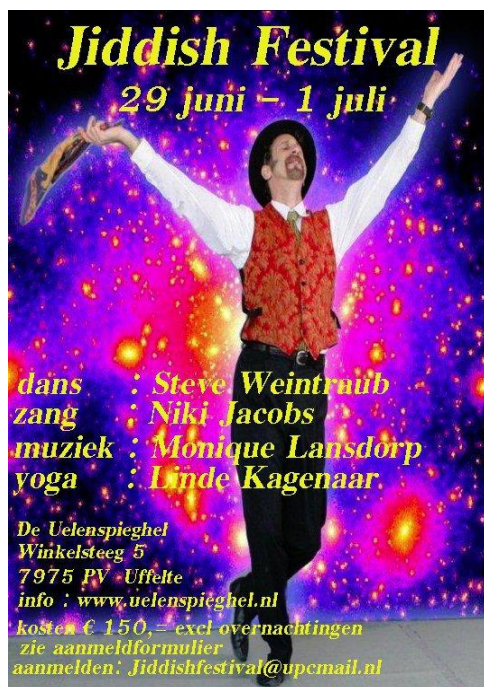
Afbeelding B5 – Aankondiging Yiddish Food Festival

Bron: Onbekend (2012) *Yiddish Food Festival*, 9 april 2013, http://2.bp.blogspot.com/-dJXmCwJmFvs/Tcl1wPvc7JI/AAAAAAAAAFHQ/WM2wOuLi8Mo/s1600/yiddish_festival_2011.jpg.

B6 – Aankondiging Yiddish-Fest

Bron: Kopjik International (s.a.) *Yiddish in Russia*, 9 april 2013, <http://kopjik.wordpress.com/yiddish-around-the-world-%D7%99%D7%99%D6%B4%D7%93%D7%99%D7%A9-%D7%90%D6%B7%D7%A8%D7%95%D7%9D-%D7%93%D7%99-%D7%95%D7%95%D7%A2%D7%9C%D7%98/yddish-in-russia/>.

Afbeelding B7 - Aankondiging Jiddisch Festival

Bron: Jiddisch Festival 2012 (2012) *Jiddisch Festival*, 9 april 2013, <http://jiddishfestival.wordpress.com/>.

